

РАЈКО Л. ВЕСЕЛИНОВИЋ

ВОЈНА КРАЈИНА У СРБИЈИ 1718—1739.

Крајишници у аустро-турском рату на тлу Србије 1716—1718. године

Војна крајина у Србији за аустријске власти организована је после победе Хабсбуршке Монархије у рату против Османског Царства 1716—1718. године. Рат између Хабсбуршке Монархије и Османске Империје 1714—1718. године вођен је ради очувања тековина стечених по карловачком мировном уговору. Хабсбуршка Монархија је средином априла 1716. године склопила савез са Млетачком Републиком, што ће даље знатно утицати на исход рата који ће умногоме изменити дотадашње територијално-политичко стање на средњем поречју Дунава, посебно на Балкану, односно у Србији, у којој ће Хабсбуршка Монархија изградити Војну крајину на државној граници према Османској Империји.

Принц Евгеније Савојски је већ 5. августа 1716. године потукао турску војску на Везирцу, код Петроварадина, октобра исте године освојио је Темишвар, а у новембру Панчево и Нову Паланку. Тим победама је потчинио сав Банат аустријској власти.

Борбе су такође вођене и на стратегијски важном делу аустро-турског фронта између Београда и Шапца. Убрзо по доласку у логор код Футога, у јужној Бачкој, принц Евгеније је наредио пуковнику, барону Ланглету, да освоји стратегијски важну Рачу — утврђени шанац и значајно стратегијско упориште у аустријском офанзивном плану и тврђавском систему на реци Сави. Ланглет је извршио задатак и, потом, кратко време био је њен командант. Рача се после тога налазила под командом пуковника Ернеста Антона фон Петраша који је предузео опсежне мере за повећање њене оспособљености за борбу¹ и за освајање Босанске Градишке, а ка-

Скраћенице:

АСАНУК — Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима.

НКФА — Hofkammer und Finanzarchiv у Бечу.

КА — Kriegssarchiv

НКА — Hofkriegsarchiv: — Hofkriegsrat

— Neoacquistica, у Бечу.

¹ КА, Feldakten, 1716, VII, 35, 242; VIII, 143; Des grossen Feld-Herrns Eugenii Herzogs von Savoyen und Kaiserlichen General-Lieutenants Held-Thaten, Dritter Theil (1709—1717), Nürnberg, 1739, 883; Скраћено: Des grossen Feld-Herrns Eugenii Held Thaten; КА, Feldakten, 1716, IX, 139; VI, 10. Опширније о Петрашу у Dr Constantin von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XII Theil, Wien, 1870, 101—104; Скраћено: Wurzbach, Biographisches Lexikon. О Петрашу и његовим ратовањима у Босни и његовом чланству у аустро-турској комисији за разграничење 1718. године за Босну, види и у Dr G. Bodenstein: *Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739*, Гласник Земалског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, XIX, Сарајево, 1907, 576—618.

петан Патачић је намеравао, нешто касније, да освоји Нови. Нису боље прошли ни граничари приликом заузимања Бихаћа, од кога су одбијени септембра те године. Боља срећа послужила је четири стотине припадника Српске милиције (вероватно из Посавске крајине) код Шапца, који су са стотину двадесет коњаника крајишника успели да освоје, у другој половини августа, шанац Лешницу, а капетан Монастерлија „кучу“ у Бијељини. Освајање Раче и Лешнице нагнало је Мустафа-пашу, команданта Београдске тврђаве, да пошаље у Шабац хиљаду војника као посаду у Тврђави.² Капетани Франц Трегер и Монастрелија ујединили су Српску пограничну милицију на Дунаву, тј. Подунавску крајину са Српском пограничном милицијом на Сави, тј. Посавску крајину, превезли су се из Срема преко Саве, те су жестоко напали непријатеља 30. августа и присилили га да се повуче у Тврђаву. Милиција је успела да продре у град, али се морала повући уз губитак од осам мртвих и петнаест рањених. Тек што су трупе под командом Монастерлије и Трегера стигле до Раче, наређено им је да се врате, утврде Купиново и да одатле деложирају непријатеља. Тиме је требало осигурати обалу реке Саве од Шапца до Београда као једну од мера неопходних ради уконачавања војске у предстојећој зими.³ Један део Српске милиције зимовао је у Иригу са капетаном Монастерлијом.

У јануару 1717. године две хиљаде Турака напале су на Ириг. Том приликом је погинуо капетан Монастерлија. Бојећи се нових турских напада, милицијски, односно граничарски капетан Тодор Павловић морао се повући из Митровице.⁴ Барон Петраш је будно мотрио на кретање Турака између Шапца и Београда. Око 9. априла 1717. године он је са својим одредом растурио око три стотине Турака из Шапца и Купинова који су прешли преко Саве у Срем ради пљачке, али су их пешаци Српске милиције (die kaiserlichen Heyducken) одбили.⁵

Огромна ћесарска војска (око стотину и педесет хиљада војника и на десетину хиљада Срба добровољаца) кренула је из својих зимовника с пролећа 1717. године на Београд. Да би одвратио пажњу непријатеља од опсаде Београда, принц Евгеније Савојски наредио је Петрашу да изведе један тактички покрет према Шапцу: Из Осиека му је упућена артиљерија и муниција, те је са потчињеном пограничном милицијом кренуо, вероватно почетком јула, на Шабац који је бомбардовао али није успео да га освоји. Поновно приближавање Петраша са три стотине коњаника Милиције, завршило се спаљивањем неколико прекаја на Сави. Из Петрашевог извештаја, послатом принцу Евгенију Савојском између 5. и 25. јула, излази

² Др Драг. Павловић, *Пожаревачки мир (1718)*, Летопис Матице српске, 207, 43.

³ КА, Alten Feldakten, 1716, VIII, 242, 247 v, 297; IX, 54; Des grossen Feldherrns Eugenii, 885—887, 1053; Павловић, *Пожаревачки мир*, 43.

⁴ КА, Alten Feldakten, 1717, III, 3; Павловић, *Пожаревачки мир*, 44.

⁵ Wienerisches Diarium, 1717, № 1432, № 1439; упореди: Павловић: *Пожаревачки мир*, 71—72.

да се он са три стотине коњаника Милиције опет приближио Шапцу и запалио још неколико прекаја.⁶

После двомесечне опсаде Београда дошло је 16. августа 1717. године до једне од највећих битака новије историје, у којој је у току петочасовне борбе погинуло тринаест хиљада Турака, а пет хиљада их је рањено. На аустријској страни је погинуо један генерал, осамдесет и седам официра и 1767 војника и подофицира пешадијских и коњичких, а 3412 их је заробљено. Задобијен је велик ратни плен са шатором великог везира и његовом целокупном оперативном канцеларијом.⁷

Падом Београда у руке Аустрије смирио се, поред других, и део аустро-турског фронта према Шапцу и његовој околини. Када је барон Петраш сутрадан по освајању Београда стигао на обалу Саве према Шапцу, Турци су без борбе напустили Шабачку тврђаву и друга места низводно на Дунаву до Оршаве и Србију до Ниша.

За првог команданта Шапца под аустријском влашћу постављен је оберкапетан Никола Рашковић из Доње савске границе, из Моравића.⁸ За команданта посаде у освојеној Србији принц Евгеније је поставио аустријског коњичког генерала фон Бате-а. Са фон Бате-ом је био у преписци пећки патријарх Арсеније IV Јовановић-Макабента ради ослобођења српског народа од турске власти. Иначе, фон Бате-у су много помогли у чишћењу западне Србије од Турака оберкапетан Станиша Марковић-Млатишума, капетан Тодор Продановић и капетан Михат.⁹

Рат између Хабсбуршке Монархије и Османске Царевине 1716—1718. године завршен је склапањем мировног уговора у Пожаревцу 21. јула 1718. године. По томе уговору Османска Царевина уступила је Хабсбуршкој Монархији, поред других покрајина, Тамишки Банат са Темишваром, југоисточни Срем, северну Србију до Западне Мораве, узак појас босанске Посавине до Дубице и доње Уне и Малу Влашку (некадашњи Северински Банат) до реке Алуте или Олте (отуда и назив Олтенија). Задобијањем наведених покрајина и области Аустрија је запосела знатан део средњоевропско-балканског простора, чиме је знатно измењена дотадашња географско-политичка карта средње Европе на штету Турске. Посматрајући територијалне тековине са становишта решавања Источног питања, тј. питања протеривања Турака из Европе, Аустрија се као велика сила могла понудити да ће га у будућности моћи сама решити, пошто је добијањем северне Србије већ закорачила на Балкан.¹⁰

⁶ КА, Alten Feldakten, 1717, VII, 47, 146—147, 163; упореди: др Р. Ј. Веселиновић, *Шабац и шабачка нахија (дистрикт) од 1683. до 1739. године*, у књизи *Шабац у прошлости*, књ. I, Шабац, 1970, 299—301, 337—338.

⁷ Опширније о тој битки Р. Ј. Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. године*, Историја Београда, књ. I, Београд, 1974, 523—527.

⁸ Др Сл. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад, 1979, 379, 463.

⁹ Принц Евгеније Савојски је писао Тодору Продановићу: Познато нам је да је Тодор послао принцу Евгенију један извештај: КА, Feldakten 1716, VIII, 236, 294 (о Бате-у); 1717, III, 3; 1718, III, 25.

¹⁰ Др Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСВИ, Београд, 1948, 7; Ludwig Matuschka, *Der Türkenkrieg 1716—1718*, II Serie, VIII Band, Wien, 1891, 383—476.

Непосредно по задобијању поменутих области и тековина Аустрија је настојала да уреди административно-управну, судску и војну власт у северној Србији.

Први део

ОРГАНИЗАЦИЈА АУСТРИЈСКЕ ВЛАСТИ У СРБИЈИ

1. Административно-управна власт

У административно-управном погледу Аустрија је у „Краљевини Србији“ основала Земаљску администрацију са седиштем у Темишвару која је управљала Банатом, покрајином између река Мориша, Тисе, Дунава и Банатског карпатског горја и једним делом источне Србије. На челу те Администрације налазио се у почетку коњички генерал гроф Флоримунд Клаудиус Мерси. Тек средином XVIII столећа виши официри су замењени грађанским лицима.

У „Краљевини Србији“ уређена је најпре привремена војна управа под председништвом командујућег генерала, грофа Јосифа Јохана Одвијера. У обављању војних, финансијских и судских послова помагали су му саветници од стране војне и коморске власти и од стране Ратног комесаријата. Тај привремени систем управљања замењен је новооснованом Београдском администрацијом.

За првог председника Београдске администрације постављен је херцег Карл Александер од Виртемберга (1720—1733). Датум његовог постављења на тај положај, 7. септембар 1720. године, означава почетак грађанске управе у освојеној Србији. Помагали су му по двојица саветника из грађанског и војног реда, који су обављали административне и судске послове. Финансијску власт уредила је Дворска комора у Бечу преко Коморске инспекције под својом управом. Од принца Александра Виртемберга преузео је привремено дужност 1733. године генерал фелдвахтмајстер (генерал-мајор) Франческо Марули (1733—1738). Од Марулија је дужност председника преузео дотадашњи гувернер Влашке, фелдмаршал Георг Оливије де Валис (1738—1739), последњи аустријски гувернер у „Краљевини Србији“.

У административно-управном погледу Србија и Банат били су подељени на округе или дистрикте који су се још називали провизорати, а њихови управници — провизори. У пословима су им помагали један ишпан са двојицом ибрајтера — нижих чиновника за административне послове. Окружна или дистрикатска власт није имала своје ниже органе власти у Банату и Србији, него их је

¹¹ Hofkammer und Finanzarchiv у Бечу, Siebenbürgische Akten, Serbien, Fasz. rote № 99, fol. 45—50; Johann Langer, Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739, Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs, Neue Folge, III Band, Wien, 1889, 160; упореди: др Драг. М. Павловић, *Административна и црквена политика Аустрије у Србији (од 1718—1739)*, Глас СКА, LXII, Београд, 1901, 114, 127; др Д. Ј. Поповић — Милица Богдановић, *Грађа за историју Београда 1717—1739*, Београд, 1958, 117, 128, 129, 159, 177, 209—210, 215, 220.

преузела од бивше турске управе. То су кнежине и села са својим самоуправама заснованим на обичајном праву. Окрузи (дистрикти) су се делили на кнежине на челу са оберкнезовима (или оборкнезовима). Једна кнежина бројала је двадесет до тридесет мањих и већих села на чијем су се челу налазили сеоски кнезови или бирови.¹²

2. Судска власт

Судство у Србији је уређено расписом цара Карла VI (1711—1740) од 7. септембра 1720. године. Провизори и кнезови постали су првостепена власт која је пресуђивала у мањим стварима. Веће вароши (Београд, Шабац и др.) имале су свој народни збор или сабор, тј. општинску скупштину коју су сачињавали „саветни господари“ и општински одбор као извршна власт на челу са кнезом или „великим варошким бировом“. Кнез се понекад назива у аустријским изворима градски судија, пошто је заједно са неколико заклетника или кметова (ешкути) пресуђивао као првостепена судска власт. Због тога се варошка општинска управа назива вишим српским судом, таначом варошким или магистратом.

Кнезови се због своје судске функције често помињу у нормативним и другим изворима као судије, односно: као више и као сеоске судије, или као ниже и више судије.

Жалбе на пресуде првостепених судских власти решавала је Београдска администрација као виша судска инстанца. У деликтима теже природе пресуђивао је земаљски аудитор.¹³

Други део

ОСНИВАЊЕ И РАЗВИТАК ВОЈНЕ КРАЈИНЕ У СРБИЈИ ПОД АУСТРИЈСКОМ ВЛАШЋУ, 1718—1739. ГОДИНЕ

1. Принц Е. Савојски, оснивач првих капетаната

У Србији под аустријском влашћу постојале су редовна или гарнизона војска и Српска народна милиција.

Седиште гарнизоне — команданта војске налазило се у Београду, а четири филијална команданта распоређена су у Шапцу, Ваљеву,

¹² Реч *провизор* (Profoss) долази од француског *prévôt* или од латинског *praepositus*; види: Dr F. E. Petri's, *Handbuch der Fremdwörter*, 19 Stereotypauflage von Dr Emanuel Samostz, Gera, 1896, 706; НКФА, Fasz. rote № 99, 48; др В. Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1958, 53.

¹³ НКФА, Fasz. rote № 99, 45, 60—61; АСАНУК, ПМ „А“, 1723/56 ад 1723/56: Фонд повеља и диплома, мала кутија, бр. 15; упореди: др Р. Л. Веселиновић, *Кнезовски или банатски дукати у XVIII веку*, Историјски гласник, бр. 1—2, Београд, 1974, 7—13; др Д. Ј. Поповић — Милица Богдановић, *Грађа*, 125, 128—129, 155, 180, 389; Б. Рајковић, *Српски народни сабор месеца маја 1730. у Београду*, *Летопис Матице српске*, књ. 113, Нови Сад, 1872, 300.

Руднику и Јагодини. У Београду се налазио генералштаб с ратним комесаријатом, профијантским одељењем, са инжењерским официјерским службама за ратне лабе и мостове, са једанаест батаљона и шест гренадирских компанија гарнизоне војске. У унутрашњости су биле распоређене три коњичке дивизије.

Војна крајина у Србији, видећемо из каснијег излагања, биће организована као стална војна одбрамбена установа која није представљала посебну територију.

Чини се да је знатан део терета око оснивања Војне крајине у самом почетку поднео, по наређењу Дворског ратног савета у Бечу, коњички генерал Хајнрих фон Бате (Battée, Battey, Patté), командант посадних трупа у Србији. Он се, иначе, знао са српским патријархом Арсенијем IV Јовановићем - Шакабандом који му је честитао освојење Београда изражавајући наду, да ће пружити помоћ српском народу за ослобођење од турског тиранског ropства.¹⁴ Таква осећања изражавали су и други који су помагали око уређења Српске народне милиције (Народна милиција, Погранична милиција). Априла 1718. године, дакле још пре закључења мировног уговора у Пожаревцу, генерал Бате је известио Дворски ратни савет у Бечу да је послао капетану Милисаву разне патенте с надом да ће пристати да му помогне око уређења Народне милиције. Реч је о истој личности која се 1725. године помиње као капетан Цикотског (или Нововарошког) капетаната, а становао је у Кресави „од раније међу хајдуцима (живи) и сељак Милисав, и то по изричитој дозволи... принца Александра, гувернера Србије.“¹⁵

Извесно је да је принц Евгеније Савојски, као врховни командант, био добро упознат са радом свога генерала фон Бате-а, са којим је иначе стајао у преписци. И преписка принца Евгенија са граничарским капетаном Тодором Продановићем знатно је допринела бољем упознавању прилика у тадашњој Посавској и Подунавској крајини. Из једног извештаја генерала Петраша упућеног принцу Евгенију 4. августа 1717. године из Јарка, у Срему, види се да су и кнезови у Мачви (Kniezen in der Mazva) у то доба већ били успоставили везу са Аустријанцима.¹⁶ Иза преписке генерала Бате-а

¹⁴ KA, Prinz Eugenius Akten, 1718, 1—5a, fol. 300—300.

¹⁵ НКФА, Fasz. rote № 999, Notitia status regni Serviae, fol. 46—47; Joh. Langer у својем раду *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739, Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs, Neue Folge, III Band, Wien, 1889, 218*, сматра да је састав *Notitia status regni Serviae* написао Jakob von Alter (Алтер). Упореди: С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у 1725. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку, књ. VIII, Чачак, 1977, 58, 43.

Под председништвом принца Евгенија Савојског као председника Дворског ратног савета (постављен у то звање крајем јуна 1703. године) основана је 1719. године посебна Дворска комисија за новоосвојене покрајине (Die Hofkommission der neu-acquistischen Subdelegation), Тамишки Банат, Србију и пет влашких дистриката у источној Србији. Акта, протоколи седница и друго са ознаком *Neoacquistica* садрже документа од 1719. до 1740. године (Walter Wagner, *Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums*, in Wien: Die k. k. Militärgrenze, Wien, 1973, 286—287).

¹⁶ Р. Веселиновић, *Шабац и шабачка нахија*, 303.

стоји врховни командант аустријске војске, принц Евгеније председник Дворског ратног савета (од јуна 1703. године), који је, поред осталих послова, водио и политику према Османском Царству.¹⁷

Један домаћи савремени запис Спиридона Вујановића, игумана манастира Хопова у Фрушкој гори, с правом, дакле, везује оснивање Народне милиције у Србији за име принца Евгенија. Он је после потписивања Пожаревачког уговора о миру поставио у „Срви по Краини, тј. до Мораве и преко Мораве“ први командни кадар Српске народне милиције који се састојао од двојице оберкапетана (користи се у оно време и израз оборкапетан и сл.), десет капетана, двојице поручника и једног мајора.

Оберкапетани су: Вук Исаковић, Црнобарац (родом Зворничанин) и Станиша Марковић - Млатишума (родом Новопазарац). За свакога посебно тврди се у запису да је „страшан Турком на Краини“.

Десет капетана су били распоређени, углавном, у пограничним крајевима према Турској. То су: Трифун Исаковић, брат оберкапетана Вука — у Цветкама „шанцу на Краини от Сокола“; Аћим Продановић, родом из града Ужица — у шанцу Осеченици; Јевто Витковић, родом из Ваљева, који је ту погинуо и погребен у манастиру Јовању — у селу Златарићу; Филип Обућина - Прањанац, родом Рудничанин, „Турком страшан на Краини; Никола Чупић, родом Морачанин — Херцеговац „од града“ у шанцу Чачак „на Краини стража“; Мијушко Кујунџић, родом из Никшића, у Врбици, погинуо је на Смедереву; Ристо (Петровић ?), син капетана Раке, родом из Пожаревца — „на Краини от Видина стража“; Гаврило Жудивић, родом Херцеговац — „на Краини Дунава стража“; Коста, родом Цинцар, „Параћинну крепки стража от Ниша“, погинуо код Оршаве; Мато Пурић, родом Римјанин (Румљанин ?), „страшан Турком на Краини“.

Чин оберлаћмана (Ober-Lieutenant) — поручника имали су њих двојица: Марко Синђелић, родом из Вишеграда (погинуо на Забучу) и Јован Косанић, родом Тометинац — „страшан Турком“.

У чину мајора у Мајданпеку и Хомољу налазио се Јоанос, родом Немац — „страшан Турком на Краини“.¹⁸

2. Извештај принца Виртенберга о даљем развоју и организацији Војне Крајине

Оснивањем наведене пограничне одбрамбене линије према Турској било је у основи добро решено питање евентуалне одбране, но остао је још изванредан број отворених питања о којима је претходно требало прибавити поуздане податке, па тек после тога приступити њиховом решавању. Посебну пажњу требало је обратити војностратегијском значају појединих места, нарочито у ужем и ширем пограничном појасу, као и степену одбрамбене оспособље-

¹⁷ Heeresgeschichtliches Museum, Prinz Eugen von Savoyen 1663—1736. Wien, 1963, 212.

¹⁸ Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, Београд, 1905. (Записи бр. 5370—5371, 5378).

ности тврђава, редута, шанчева, чардака и паланки, односно потреби поправке старих и грађења нових утврбених упоришта. Питање коначног размештаја пешака и коњаника крајишника и аустријских посадних, регуларних трупа очекивало је своје трајно решење.

Колико је Дворски ратни савет у Бечу придавао значај тим питањима види се по томе што је одредио самог председника Београдске администрације, иначе генерал-фелдмаршала принца Карла Александра од Виртемберга, да обиђе целу „Краљевину Србију“ и поднесе извештај о свему наведеном, као и о могућностима развитка трговине. Он је пошао на пут са пратњом 26. октобра 1720. године правцем Смедерево — Кулич — Рам — Градиште — Пожаревац — Поповић — Ресава — Параћин — Равно (Ћуприја) — Раваница — Јагодина — Крагујевац — Рудник — Чачак — Ваљево — Шабац — Палеж (Обреновац) — Умка — Београд.

Смедеревска тврђава оставила је на принца Виртемберга снажан утисак, али и сазнање да поједине њене делове треба поправити (бастиони, фланке), као и кућу команданта, касарне и друго. У Куличу, филијалној постаји Смедерева, такође би требало саградити касарне. Тврђаву Рам треба само за време рата запосести хајдуцима; сада без потребе у њој борави немачки гарнизон. Принц Виртемберг је спреман да у тврђави у Градишту постави једног команданта са хајдуцима, односно припадницима Народне милиције. Ресава је поново насељена хајдуцима који могу наћи потребно уточиште у оближњој тврђави. Равно (Ћуприја) је од великог значаја због главног прелаза преко Мораве, но и ту би требало изградити тврђаву. Јагодина је опасана паланком. Крагујевац је већи од Јагодине. Његову паланку су запосели хајдуци, али су из ње убрзо повучени. У Руднику се налази немачки гарнизон са једним командантом. Принц Виртемберг се са својом пратњом задржао овде два дана због великог снега. Време је искористио за састављање плана утврђења чија би посада могла надгледати околне планине. Чачак је велико и насељено место; у њему треба или изградити нов редут, или, пак, поправити постојећу паланку. С леве стране Западне Мораве требало би изградити мали редут са покривеним путем. Принц Виртемберг је приложио уз свој извештај план поправке паланке у Чачку и план будућег утврђења у Руднику. Ваљево су запосели највећим делом хајдуци, а било је и мало Немаца. Принц Виртемберг је запазио велик значај тврђаве у Шапцу, нарочито у случају рата, под условом да се она претходно учврсти. На десној обали Саве, преко пута од Раче, на утоку Дрине у Саву налази се један мали шанац, односно редут чији је значај он упоредио са тврђавом у Рачи. Палеж (Обреновац) има једну рђаву паланку. Запоседнут је хајдуцима као и суседна Умка.¹⁹

Посебна пажња у Виртемберговом извештају обрађена је на могућност развитка трговине у Србији под аустријском влашћу. Извесно је да подстицај у том правцу треба тражити у заинтере-

¹⁹ С. Пецињачки, *Извештај К. А. Виртемберга о неким тврђавама и домаћој милицији аустријске „Краљевине Србије“ у 1720. години*, Мешовита грађа (Mischellanea) књ. 5, Београд, 1977, 60—64.

сованости аустријске меракантилистичке привреде за трговину са Истоком. Само недељу дана после закључења пожаревачког мировног уговора, између Хабсбуршке Монархије и Османског Царства закључен је и Уговор о трговини и пловидби (*Commerciorum et navigationis tractatus; Passarowitzter Commerzientractat*). Тим уговором успостављена је слободна и општа трговина сувим и водом (*terra marique*). Чини се извесним да је принц Виртемберг обратио пажњу на могућност развијања аустријске трговине у томе правцу. Том циљу требало је да послужи оснивање Оријенталне трговачке компаније (*Die orientalische Handelskompagnie*) 27. маја 1719. године са седиштем у Бечу, а са огранцима у Београду, Трсту и Ријечи — са задатком да свим силама потпомогне привредно продирање Аустрије на Исток.²⁰

Виртемберг запажа да је Пожаревац — велик трг. У Параћину, на великом друму од Ниша, погранична стража је морала држати контумац у старој дотрајалој згради. Решено је да се сазида нова, камена зграда, али се одустало због скупе изградње (10.000 форинти), те ће се сазидати дрвена зграда истих размера као стара. С обзиром на то да се у Равном (Буприја) налази главни прелаз преко Велике Мораве, било би потребно сазидати тврђаву и у њој поставити једног генерала и команданта са јаком немачком посадом. Од те будуће тврђаве па до Кулича требало би изградити одбрамбени систем редуа од палисада, на једнаком растојању, у којима би се налазили хајдуци. Ако би се поред утврђења уредио водоток Мораве, могао би се неометано одржавати саобраћај и водити трговина са Истоком, а то би донело изванредну добит. С обзиром на повољан географски положај у Равном (Буприја) би се, поред поменуће тврђаве, могла изградити значајна трговачка варош. Крагујевац такође има велике могућности да се развије у трговачко место. Ваљево је за турске власти било чувено трговачко место. Међутим, услед исељавања становништва у прошлом рату трговина је опала. Али, Ваљево ће вратити свој ранији углед трговачке вароши, јер су у њега почели да се досељавају многи становници.²¹

Принц Виртемберг је уз извештај приложио свој предлог о размештају Српске националне милиције: од Ресаве, дуж Мораве узводно од Чачка, па преко планина до Црне Баре на реци Дрини. Земаљску милицију или хајдуке (*Land-Miliz oder Heyduckhen*) требало би распоредити поред аустро-турске државне границе. Треба такође разделити сва сеоска и варошка насеља на војничка или хајдучка, и на земљорадничка (*Bauerndörfer*) или коморска. Становници војничких насеља требало би да уживају личну слободу, уз обавезу да дају само десетину. Ради попуне Народне милиције потребним бројем људства, треба узимати младе људе који прелазе из Турске, а никако становнике Србије.

Предлог је предвиђао пет капетаната:

— Пожаревачки капетанат са седиштем капетана Тодора Продановића у Пожаревцу, са једном хајдучком компанијом од 150 људи

²⁰ Др Р. Л. Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. Привреда, Историја Београда*, књ. I, Београд 1974, 532—535.

²¹ Исто као напомена 19.

и једном компанијом од 50 коњаника да се премести ближе Параћину, с тим да запоседне девет места.

— Крагујевачки капетанат са седиштем капетана Станише Марковића - Млатишпуме у Крагујевцу, да се такође премести са две компаније у Горњи Грабовац и да запоседне четири места.

— Чачански капетанат са седиштем капетана Алексе Пишчевића у Чачку да, такође са две компаније, остане у месту — с тим што ће под својом командом имати пет места.

— Ваљевски капетанат са седиштем капетана Јефте Витковића у Ваљеву, имаће под својом командом пешадију и коњицу из четири места.

— Црнобарски капетанат са седиштем капетана Вука Исаковића у Црној Бари, да командује двома компанијама пешака и коњаника који су распоређени у шест места.

Укупно ефективно бројно стање, према предлогу принца Виртембершког, износило би (у пет пешадијских, односно хајдучких компанија по 150 људи) свега 750 људи, и у пет коњичких, односно хусарских компанија по 50 људи — свега 250 људи. Укупно 1000 људи.²²

Дворски ратни савет у Бечу примио је Виртембергов извештај од 11. децембра 1720. године о путовању кроз Србију. Подаци у извештају указивали су на хитну потребу даљег рада на усавршавању распореда Народне милиције према Турској, као и на изградњи одређеног система одбране и одбрамбених постројења — пограничних чардака и стражарница (постаја), повезаних уређеним стазама и путевима (преко потока, пропуста и мостова). Нарочито је требало обезбедити главне друмове код Параћина, Чачка, Ваљева, Црне Баре и другде. Крајшници су на друмовима и другим путевима осигуравали неометани промет разних роба, спречавали кријумчарење робе из Турске, а што је, иначе, било и предвиђено недавно склопљеним Уговором о трговини и пловидби.

3. Настојања капетана Декрега око уређења капетаната Националне милиције Краљевине Србије

Гувернер Србије, принц Виртемберг, наредио је своје капетану и абутанту Декрегу (De Creag) да уреди и постави „читаву царску националну милицију у Краљевини Србији“. Њене страже и патроле је распоредио, размотрио је све постојеће чардаке „и сваког капетана упутио тачно у његове дужности“. Декрег је обавио путовање у току 1725. године и већ 9. новембра је поднео извештај принцу Виртембергу.

Полазна тачка његовог пута била је стражарница Јордан на Дрини, на удаљености једног часа хода од Раче, одакле је пут водио околу до Ресаве и даље све до Градишта на Дунаву, што износи свега 119 часова хода.²³

²² Hofkriegsarchiv у Бечу. Hofkriegsrath, Protoc. exped. 1720, XII, № 146, fol. 20—29. Упореди: Пецињачки, *Извештај К. А. Виртемберга*, 53—69.

²³ С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције*, 38—39, 56—57.

Декрет је целокупну Српску народну милицију разделио на деветнаест капетаната — основних војних команди за одбрану пограничног појаса од непријатеља. Ниједан капетанат није имао територијалне надлежности.

— Црнобарски капетанат имао је седиште капетана Вука Исаковића у Црној Бари. Исаковић је командовао хајдучком четом од осамдесет људи. Капетанат се састојао од четири чардака са по три хајдука: Јордан, Црна Бара, Лазарет (нов) и Бадовинци. Они су чували терен од Раче на Сави до Бадовинаца.

— Прњаворски капетанат — седиште у Прњавору; капетан Иван Продановић је командовао четом од седамдесет хајдука. Капетанат се састојао од пет чардака са по три хајдука: Беговци, Дубовик, Нови Прњавор, Стари Прњавор и Свратник. Контролисали су погранични појас од Беговаца на Дрини до Свратника у планини.

— Цикотски (или Нововарошки) капетанат са седиштем у Павковини. Капетан Милисав командовао је четом од четрдесет наоружаних хајдука, који су се (по тројица) налазили у четири чардака: Медарице, Павковина, Цикоте (или Нова Варош) и Кресава.

— Белоцрквански капетанат са седиштем капетана Јована Михатовића у Белој Цркви. Михатовић је командовао четом од тридесет и два наоружана хајдука распоређених (по три хајдука) у четири стражарнице: Ликодра, Бела Црква, Ставе и Братачић. Михатовићева чета надзирала је државну границу од Кресава и Ликодре до Братачића.

— Ваљеуски капетанат са седиштем капетана Јефте Витковића у Ваљеву. Командовао је хајдучком четом од 150 људи који су чували погранично подручје од Братачића до Бачевца. Били су распоређивани у шест чардака: Мрска, Драголак, Леска, Паћута, Лесковица и Баћевци.

— Осеченички капетанат са седиштем капетана Јаћима у Осеченици. Јаћим је командовао четом од седамдесет хајдука који су распоређивани на стражу у четири чардака: Крчмар, Осеченица, Брешће и Савина Вода. Чета је контролисала терен од Крчмара до Савине Воде.

— Прањански капетанат са седиштем капетана Познана Жудивића у Прањанима. Командовао је четом од стотину и десет хајдука који су надзиравали погранични предео од Савине Воде до Рожаца са својих чардака: Маљена, Белог Тометиног Поља, Птине, Дружећића, Јанчића и Рожаца.

— Чачански капетанат са седиштем капетана Николе Ивановића у Чачку, на десној обали Западне Мораве. Ивановић је држао под својом командом стотину и седамдесет хајдука који су распоређивани на стражу у седам чардака: Каменица (недалеко од Овчара и Каблара), Трбушани, Чачак (код кога се налази, код контумаца, обична стражарница а не чардак), Балуга, Заблаће, Негришори и Лам.

— Цветачки капетанат са седиштем капетана Радојице Петровића у Цветкама. Петровић је командовао хајдучком четом од седамдесет људи. Капетанат је имао три чардака: Обрва, Данковци и Адрани, а надзиравао је државну границу од Лама до Адрана.

— Витановачки капетанат са седиштем капетана Радована Станишића у Витановцима. Станишићева чета од две стотине људи чувала је главни прелаз преко државне аустро-турске границе у Турску. Капетанат се састојао од три чардака: Опланићи, Карановац и Витановце. Према томе, капетанат Станишића протезао се од Адрана до Витановаца.

— Крагујевачки оберкапетанат са седиштем оберкапетана Станише Марковића - Млатишуме у Крагујевцу. Бројно стање износило је две стотине хајдука у четири чардака: Стубал, Лозна, Грабовац и Богдање. У сваком чардаку су држала стражу по три хајдука. За разлику од других капетаната, овај оберкапетанат је држао у Јагодини и Баточини по једног официра (поручника) са по тридесет хајдука посаде — са задатком да се брину за личну сигурност и безбедност путника и робе. Иначе, капетанат се пружао од Витановаца до Богдања.

— Сталаћки капетанат са седиштем капетана Андреаса Хостинског у Сталаћу. Бројно стање износило је стотину хајдука који су држали стражу у једанаест чардака: Медвећа, Ивање, Дренова, Стопања, Куклин, Јасика, Макрешане, Клисуре, Маскаре, Сталаћ и Катун. Хајдуци су, дакле, чували погранични терен од Богдања до Катунa.

На аустро-турској граници и у позадини, уз важан друм Параћин — Гроцка, налазили су се капетанати са одговарајућим бројем хајдука и хусара. Они су се бринули за подвоз и за сигурност путника. Тих капетаната било је седам:

— Параћински капетанат са седиштем оберкапетана Косте Димитријевића у Параћину. Оберкапетан Коста командовао је стотином хајдука који су стражарили у стражарницама. Биле су три стражарнице и један чардак. Чардак се налазио код зграде контумаца у Параћину, а три стражарнице: Лазарет (преко њега се обављао сав промет), Баба и Мутница — распоређене су на одређеном растојању једне од друге. Поред подвоза и обезбеђења, хајдучке (пешадијске) и хусарске (коњичке) патроле давале су путницима и веће пратње. Људство капетаната патролирало је од Катунa до Мутнице.

— Ресавски капетанат са седиштем капетана Јована Поповића у Сењу (зато се понекад назива и Сењски капетанат), бројао је седмдесет хајдука распоређених на страже у четири чардака: у Сењу, Раваници, Аликији и Ресави. Код стражарнице Аликија, на три сата хода од Раванице, на планини Бресници, била је „трмећа подручја које се налазило под Београдом (РВ: Београдска администрација) и Темишваром (РВ: Земаљска администрација Тамишког Баната).“

— Пожаревачки капетанат са седиштем капетана Боже Митровића у Пожаревцу, имао је у своме саставу две истурене постаје: стару тврђаву Рам на Дунаву, преко пута банатске Нове Паланке и Велико Градиште у истоименој тврђави. Од Ресаве до Градишта било је укупно двадесет часова „што по читавој дужини покрива ова чета“.

— Бупријски капетанат са седиштем капетана Петка Павића у Буприји, командовао је четом од педесет хајдука који су стално патролирали око Мораве и Буприје, бринули се о превозу скелом на Морави и о безбедном путовању на друму Београд—Ниш. Од Ниша ка Београду постојала је само једна стражарница у Буприји, код једног шанца са прудобраном.

— Капетанат Хасан-пашина Паланка (Смедеревска Паланка) — са седиштем капетана Марка Кумановића у истом месту, имао је педесет и два хајдука. Туда је пролазио друм Београд—Ниш. Поред једног шанца у Паланци налазила се варошка стражарница. Пешаци и коњаници редовно су, пише Де Крег, патролирали лево и десно око Мораве и Буприје, бринули се о безбедном путовању, обезбеђивали подвоз, караване и преносили пошту.

— Коларски капетанат — са седиштем капетана Милосава у Коларима, састојао се од тридесет хајдука. Обављао је послове као и капетанат у Хасан-пашиној Паланци.

— Грочански капетанат са седиштем капетана Максима Продановића у Гроцкој. Имао је осамдесет људи и две стражарнице: у Гроцкој и код тврђаве на Авали имала је четири хајдука. Један део чете обезбеђивао је сувоземно путовање друмом Београд—Ниш, а други део је обезбеђивао речни саобраћај до Кулича.²⁴

Досељавање крајишког становништва у Србију из старијих суседних Крајина 1718—1728. године

1. Насеља старих и нових „ускока“.

Досељавање крајишког становништва у Србију из суседних, раније основаних крајина, занимљива је миграциона појава. Тој појави погодовало је исељавање турског становништва из Србије и напуштање многих имања. После аустро-турског рата 1716—1718. године остала је у многим дистриктима велика количина опустелих пољопривредних и других имања, напуштених кућа и сл. (није се знало чак ни име ранијих власника). Аустријски комесар у комисији за разграничење између Аустроије и Турске 1718. године, пуковник Најперг, наишао је, на пример, у шабачком дистрикту на земљишта која су припадала турском становништву које се иселило из Србије после закључења Пожаревачког мировног уговора. Сва та опустела имања раздвојена су српском становништву. Деоба је била завршена већ 1721. године. У шабачком округу, на пример, раздвојена су 932½ јутра ораница и 58½ мотика винограда. Остало је, међутим, доста запуштеног плодног земљишта у Србији које ће делимично заузети нови досељеници.²⁵

Аустријска колонизациона политика настојала је из привредних и војних разлога да заинтересује те нове досељенике за обра-

²⁴ Исто, 41—55.

²⁵ Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије*, 30; Bodenstein, *Попис насеља у Посавини*, 381, 384.

бивање земљишта — ради што бржег јачања економске снаге Србије. Осим тога, њих је требало што пре организовати и искористити за чување и одбрану нове аустријске Војне крајине у Србији, те тиме у знатној мери осигурати мир на државној граници према Турској.

Нове досељенике сачињавали су тзв. ускоци. У Бељину, у шабачком дистрикту, настанило се током 1724. и 1725. године седамнаест породица „нових“ ускока. Од 1725. године, у истом месту, живело је тринаест „стarih“ ускока. У Бијељини (или Бељину?) се тих година населило педесет и пет породица „славонских“ граничара ради одбране места. У Бродцу, такође у шабачком дистрикту, налазило се седамдесет кућа „стarih“ и девет кућа „нових“ ускока, досељених између 1722. и 1725. године. У Рачи су се населиле двадесет и две породице „нових“ ускока. Међу тим новим ускоцима — види се из савременог пописа — налазили су се и крајишки или граничарски капетан Монастирлија и војвода Рашковић. Чини нам се да се у наведеном случају појам *ускоци* поистовећује са појмом *крајишници*.²⁶

Поменути нови досељеници добили су у посед оранице, ливаде, баште, винограде и др. Седамнаест поменутих породица нових ускока, настањених у Бијељини (Бељину?) 1724. и 1725. године, располагало је са нешто више од седамдесет јутара земљишта, башта и преко седамдесет и два јутра ливада (укупно више од три целе сесије). Тада су у томе месту били најбројнији граничари из Славоније. Године 1725. тринаест породица старих ускока поседовало је нешто више од седамдесет и два јутра ораница и башта и преко деветнаест јутара ливада. Било је случајева да је једну сесију настањивало, односно уживало више породица. Тринаест породица из Прњавора уживало је у Десићу (Дасиновцу?) двадест и два јутра оранице и баште. У Бродцу се 1725. године налазило седамдесет кућа старих и девет кућа нових ускока. Стари ускоци обрађивали су више од четири стотине деведесет и пет јутара ораница и башта и више од три стотине четрдесет и шест јутара ливада, односно, укупно — деведесет и две целе сесије. Оних, пак, девет ускока располагало је са тридесет и два јутра ораница и башта и четрдесет и четири јутра ливада, укупно — једну целу сесију и 18/24-четвртина. Међутим, двадесет и две породице крајишника или граничара у Рачи, настањене у Срему, обрађивале су свега нешто више од пет јутара ораница и башта.²⁷

²⁶ Р. Веселиновић, *Шабац и шабачка нахија*, 305, 340: напомене 79—82 налази се попис имена старих и нових ускока према Bodenstein, *Povijest naselja u Posavini*, 381—383, 387, 386—387. — Langer, *Serbien*, 20. — Др Драг. М. Павловић, *Финансије и привреда за време аустријске владе у Србији 1718—1739*, 33.

²⁷ Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 56; Langer, *Serbien*, 241; Bodenstein, *Povis naselja u Posavini*, 381—387, 389; Веселиновић, *Шабац и шабачка нахија*, 312: У почетку је као јединица за опорезивања коришћен израз сесија, која је садржавала 30 плугова ораће земље, 6 дана косидбе ливада и 8 коња, односно волова, на коју су плаћане 24 форинте контрибуције. Од 1724. године пореска јединица није више сесија него дом (Wirth), премда је и касније коришћен ранији израз сесија.

2. Нова хајдучка села, основана до 1725. године

Према извештају капетана Декрег-а из 1725. године, у Србији, у појединим капетанатима заснована су нова хајдучка села (Heuduskendörfer). Тако су у саставу Прањанског капетаната основани Коштунићи, Леушићи и Срезејевац. У Чачанском капетанату основано је само село Мојсиње, а у Цветканском капетанату безимено село, недалеко од Адрана.²⁸

Ревизија и регулисање целокупне Српске националне милиције 1728/29. године

Сходно наредби бечког двора, Дворски ратни савет је наименовао четворчлану војно-коморску Комисију за ревизију и регулисање целокупне Српске националне милиције. Комисија је у току друге половине 1728. године обавила поверени задатак и о томе поднела своје извештаје.²⁹ Извесно је да је капетан и абутант гувернера Србије, принца Виртембершког, капетан Де Крег у току 1725. године много урадио на уређењу целокупне Српске националне милиције, да ју је довео „у стање пуне спреме“, нарочито на државној граници према Османском Царству, али је ипак остао и изван број нерешених питања.

Пре свега, указала се потреба да се изврше извесне измене, преинаке и допуне у систему командовања у капетанатима; да се подстакне врбовање људства из Турске ради допуне компанија; довршење разграничења између војних и коморских насеља; питање наоружања и униформисања крајишника или граничара — „милићара“; доношење ратних правила и питања начина вршења мирнодопске и ратне крајишке службе; питања опште безбедности; напори за повећање доприноса са хајдучких имања; крајишници и њихов однос према трговини; настојања око подизања здравствених установа (контумаци, лазарети) и друго.

Преуређење Српске националне милиције извршила је поменута Комисија у другој половини 1728. године. По наредби бечког двора, односно Дворског ратног савета, сва пешадија (хајдуци) и коњица (хусари) подељене су на осамнаест компанија, а не на деветнаест, како је то распоредио 1725. године капетан Декрег. Укинута је Коларски капетанат са седиштем у Коларима, па је са тридесетак хајдука припојен Грочанском капетанату. Потребно је поменути на овом месту да се у савременим изворима појам „компанија“ чешће замењује појмом капетанат, под којим се подразумева стална одбрамбена војна установа која у територијалном погледу није представљала војно-управну област. Називали су се обично по имену седишта команданта капетаната.

²⁸ С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције*, 47.

²⁹ За чланове Комисије именовани су: Јак. Терлихскрон (Terlichscron), потпуковник Дир (Diré), Г. Браховогел (Brachvogel) и Фердинанд Ајрих (Eyrich); упореди: С. Пецињачки, *Подаци о уређењу Србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку, св. VII, Чачак, 1976, 176, 185.

Бројно стање командног кадра и људства предвиђено је у сваком капетанату, односно компанији: по један капетан, један хаднаб (поручник), један харамбаша, један барјактар, један страж (а) мештер и пет каплара; затим: 250 пешака (хајдука) и коњаника (хусара). Укупно бројно стање утврђено је на 4500, односно 2700 хајдука, 900 хусара, 900 помоћника, односно, у сваком капетанату (компанији) по 150 хајдука, 50 коњаника и по 50 помоћника. Међутим, ефективно бројно стање било је мање (у јесен 1728. године, на пример, износило је свега 2390 људи).

Целокупна Милиција налазила се под непосредном командом оберкапетана (надкапетана) Вука Исаковића. Свих осамнаест капетаната распоређено је на четири групе којима су на челу стајала тројица оберкапетана.

Оберкапетан Вук Исаковић налазио се на челу прве групе, коју су сачињавали следећи капетанати: Црнобарски (Das Capitaneat von Czernabara), Прњаворски (Berniowarer Capitaneat), Цикотски или Нововарошки, Белоцрквански (Bellazerquaeer Capitaneat), Ваљевски и Осеченички.

Оберкапетан Станиша Марковић-Млатишума командовао је другом и четвртном групом. Другу групу сачињавали су капетанати: Прањански, Чачански (Czaczaker Capitaneat), Цветкански (Zwetkaer Capitaneat), Крагујевачки и Витановачки (Vittanoffzer Capitaneat). Четврту групу сачињавали су капетанати: Хасан-пашина Паланка и Грочански капетанат.

Оберкапетан Коста Димитријевић (Dimiter) командовао је трећом групом, којој су припадали капетанати: Сталашки, Параћински, Бупријски, Ресавски (Ressoauer Capitaneat) или Сењски и Пожаревачки, који је са Рамом и Градиштем сачињавао један капетанат.³⁰

Подстицање врбовања људства из пограничних крајева Турске вршено је ради допуне капетаната (компанија). Наиме, приликом вршења смотри хајдука и хусара Српске националне милиције увиђало се да постоји разлика између одобреног и ефективног бројног стања. У време рада Комисије за ревизију и републисање целокупне Српске националне милиције (крајем 1728. године), од одобреног бројног стања још је недостајало 976 пешака, 334 коњаника и 800 помоћника (укупно 2110 људи). Капетанима пограничних капетаната наређивано је да домамљују људе из Турске ради допуне бројног стања Милиције хајдуцима и хусарима. У том погледу много се очекивало од оберкапетана Станише Марковића-Млатишуме, који је домамио изванредан број људи из Турске и сместио их у селу Рамаћи. Ти људи које је Млатишума доводио из Турске били су „навикли на рад и напоре, услед чега би праница била добро настањена, земљиште обрађено...“. Иначе, постојала је бојазан да ће „многа земљишта остати необрађена“ а граница недовољно заштићена. И други капетани су примамљивали неке људе из Турске, па су их онда предавали провизорима у Јагодини и Параћину ради размештаја и додељивања земљишта за обрађивање.³¹

³⁰ Исти, 167—182.

³¹ Исти, 171, 173, 175, 180, 182, 184.

Комисија је постигла одређене резултате у решавању многих проблема који су се односили на сређивање имовинских питања — посебно земљишних односа између хајдука и хусара с једне и коморских поданика с друге стране. Раздвајање хајдучких села од земљорадничких Комисија је решавала уз уважавање појединачних интереса, али и уважавање државних, односно политичких разлога. Из претходног излагања је познато да је капетан Милисав из Павковинског капетаната одржавао везе са генералом фон Батеом, командантом посадних трупа у Србији, коме је помагао у раду на уређењу Милиције. Кад је Комисија наредила сељацима, коморским поданицима, да се повуку из Павковине, капетан Милисав са породицом, синовима и кћерима, остављен је у свом некадашњем поседу „будући да добро обрађује земљу и досада је давао дажбине“, те му је дозвољено да управља и располаже својим мајуром и земљиштем које се налазило око потока Ликодре.³²

Цветкански капетанат (тј. компанија), због земљишта неподесног за обделавање, затражио је и добио од Комисије друге земље (Оштро, Претока, Бресница, Адране и др.). Крагујевачки и Витановачки капетанат разменили су своје земље. Крагујевачки капетанат је населио своја села Крагујевачког шанца иза два брда, а Витановачки капетанат добио је од Дворске коморе село Букчиновац, близу државне границе; за узврат је Дворска комора дала Витановачком капетанату Карановце које се налази дубоко у унутрашњости. Витановачки капетанат је такође разменио са Сталаћким капетанатом село Вожановце за Медвеђу, јер се то село налазило ближе Витановцима.³³ У Параћинском капетанату постојала су у време рада Комисије два измешана села „усред хајдучије“ — Баба и Буљан. Иначе, тај капетанат држао је Мириловац, Босњак, Буљане, Горњу и Доњу Мутницу, Плану, Видову, Шабзе (?) и Параћин. Ресавски капетанат имао је 1725. године четири чардака: Параћин, Лазарет, Баба и Мутница. Комисија му је ради бољег издржавања доделила још шест села: Ново и Старо Сење, Ново и Старо Мирошево, Алакију и Бањовак (?). Пола Новог Мирошева је било настањено коморским поданицима, а друга половина хајдучима. Суседна Аликија била је насељена породицама пореских обвезника. Пољска имања Врбовац, Окаваниш(?) и Тимар била су такође измешана, али их је Комисија потпуно уступила Милицији, пошто је ова за узврат морала потпуно испразнити село Ораш (у коме су живеле хајдучке породице) и уступити га пореским обвезницима.³⁴ Према извештају Комисије, Ресавски капетанат је имао 1728. године пет стражара, с тим што је морао „да се стара за замак Ресаву, сачуван од пре много година и снабдевен са дванаест високих кула јаких зидина“. Комисија је исто тако сматрала да су хајдучи у Пожаревцу сиромашни земљом.

У претходним излагањима споменута су нека нова села која су основана у Војној Крајини у Србији до 1725. године. Међутим, њихов број се годинама множио. Ток даљег развитка показао нам

³² Исти, 168, 178.

³³ Исти, 171, 180.

³⁴ 172, 181.

је, да је њихово постојање утврдила и поменула Комисија за ревизију и регулисање Милиције. Помињу се новоподигнута села Бадњевац и Рац (Racz?) у Крагујевачком дистрикту. Године 1729. издвојено је пет села (Грошница, Голо Чело, Липница, Честин и Покриновац/?/) и она су уступљена граничарима Крагујевачког капетаната. Та села су раније била насељена земљорадницима (контрибуентима) као подложницима Дворске коморе у Бечу. У Крагујевцу су крајишницима (dem militari) морале бити уступљене четири сесије. Помиње се и новоподигнуто село Бачинац са десет кућа. У Ресавском дистрикту, од десет села (укључујући и Ђуприју), половина су били коморски подложници.³⁵ Према једном попису с почетка 1737. године број хајдучких села у појединим дистриктима био је: у шабачком дистрикту — петнаест, у ваљевском — деветнаест, у јагодинском — шеснаест, у крагујевачком — петнаест, у рамском и градишском — два, у смедеревском — 3, у ресавском — девет (и варош Ђуприја), у параћинском — седам, у рудничком — два (и Клименти на Руднику). У јагодинском дистрикту, од шеснаест поменутих два су села била новооснована: Парцани и Бабина Долина. Четири, пак, села која су раније припадала сељацима камералистима (früher dem Camerale gehörten) издвојена су из скупине земљорадничких села и постала су војничка, крајишка села: Јовац, Кукљин, Вошановце и Грабовац.³⁶

У послове ревизије, односно регулисања спадала су питања наоружања и одевања. Комисија је нагласила да хајдуке изнад свега треба да краси оружје. Сваком хајдуку треба да је главна брига да „има бар добру пушку и сабљу, а за чување барута и фишеклију“, а хусар треба „да гледа да добије доброг коња, сабљу, пар пиштоља и карабин, као и малу фишеклију и на тај начин да буде у пристојној позитури за војне службе“. Да би се међу крајишницима увели војнички ред и дисциплина, неопходно је да они одбаце турске чакшире и ношње, а да се одевају по народном обичају — облачећи грудњак, чакшире и огртаче у истој боји. То се може утолико лакше извести ако капетан својим потчињеним хајдучима наговести од какве боје мора да се састоји свака врста одеће“. Опрезно приступање питању увођења једнообразне одеће крајишника сасвим је разумљиво, јер је познато да је то, узевши уопште, доводило до незадовољства. Вероватно је да овај покушај Комисије у вези са завођењем једнообразне војничке монтуре спада међу прве такве покушаје, наравно — ако се изузме „монтурспецификација за хајдуке“ из 1735. године.³⁷

Ради завођења веће дисциплине међу крајишницима, Комисија је израдила Ратна правила и заклетву за Националну милицију у Краљевини Србији (Kriegsgebrauchige Articuln und Jurement von die National Miliz in Königreich Servien) од двадесет и шест тачака и са Опоменом и Формулом заклетве. Губернер Србије и команду-

³⁶ Langer, Serbien, 220—221, 244—247; Пецињачки, *Подаци о уређењу*, 180.

³⁵ Исто.

³⁷ С. Пецињачки, *Подаци о уређењу*, 165—166; др Десанка Николић, *Одевање граничара Војне крајине у XVIII и XIX столећу*, Београд, 1978, 53, 55.

јући генерал-фелдмаршал принц Александар од Виртемберга прегледао је, прочитао и ратификовао Ратна правила.³⁸

Заклетва је полагана на верност аустријском владару. Смрћу су кажњавани: побуна, општење са непријатељем, убиство, одбијање извршења наређења и слично. Враџбина и потпалјивање ватре на туђем земљишту кажњавано је спаљивањем; по нахођењу кажњаван је онај ко из обести упропасти оранице, ливаде и вртове; точком је кажњавано друмско разбојништво. У вези са попуном бројног стања људства не смеју се врбовати аустријски поданици, него само њихови сународници у Турској. Забрањено је преносити сѐ и сличне ствари из Турске, и обратно. Сви који прелазе из Турске на аустријску страну, тј. у Србију под аустријском влашћу, морају ићи само главним друмовима „који воде до зграда контумаца“. Онај који без знања свога капетана пређе у Турску сматра се као бегунац. Забрањено је одузети од поданика више од оног њиховог земљишта које је одобрено Граници.³⁹ Комисија тражи од хајдука и хусара да тачно испуњавају ратна правила, јер то захтева служба према владару. Таквим вршењем службе хајдук „стиче не само уредну плату него, уз своју компанију, и слободно уживање додељеног му земљишта, дакле није дужан нити да плаћа неку контрибуцију, нити да даје неку десетину.“⁴⁰ Најзад, Комисија је предложила принцу Виртембергу да се сваком оберкапетану додели по један подофицир, добар зналац српског и немачког језика (*räzisch und deutsche Sprache*), који би, уз годишњу плату од 50 форинти, водио капетанатску администрацију са Комесаријатом у Београду (изводи, извештаји, бројно стање људства, разне табеле и слично), све пописивао и слао надлежним командама.⁴¹

Комисија је посветила доста пажње питањима опште безбедности земље, посебно у пограничном појасу, у коме је изграђено десет шанчева или мањих четвороугаоних утврбења, као и седамдесет чардака или мањих пограничних осматрачница. Шанчеви и чардаци распоређени су дуж аустро-турске границе на приближно једнаком одстојању. Били су повезани путем. Од једног до другог шанца и чардака патролирали су хајдуци који су, иначе, у њима боравили док су се налазили на стражи — обично по њих тројица. У току рада Комисије неки војни (тврђавски) објекти били су у изградњи, а други су већ били изграђени, као на пример у Ваљеву, Витановцима, Крагујевцу и Ђуприји.

Хајдуци су били обавезни да чувају путеве сувоземног и речног саобраћаја. Нарочито је чуван сувоземни пут Београд—Параћин, док се речни саобраћај у унутрашњости обављао чамцима и скелама, а на Дунаву од Београда до Кулича и бродовима. Важну улогу у систему саобраћајних веза имали су мостови, нарочито они на Морави. Хајдуци и хусари су се такође бринули за сигурност путовања путника, посебно војних курира који су на коњима до-

³⁸ С. Пецињачки, *Подаци о уређењу*, 158—163.

³⁹ Исто

⁴⁰ 164—165.

⁴¹ Исто, 175—176, 184—185.

носили пошту у Београд, или је, пак, из Београда разносили појединим командантима аустријске гарнизоне војске.⁴²

Комисија за ревизију и регулисање Српске националне милиције улагала је напоре за повећање доприноса са хајдучких имања, али у томе није било већег успеха. Узрок томе треба тражити, с једне стране, у захватању плоднијег земљишта од стране крајишких официра, а с друге стране у све уноснијој трговини. Према налазу Комисије, капетани су са својим компанијама могли да задрже земљу ради обделавања и властитог издржавања, те због тога није требало да захватају земље коморских поданика, пошто у границама своје компаније (капетаната) „имају довољно веома простране територије“. Многе земље дате хајдучима на коришћење стоје необрађене или су само делимично обрађене. Комисија се узда да би пресељавањем турских поданика (тј. Срба) у Србију могао бити обезбеђен прираштај омладине, што би омогућило да се запарложена земљишта и пустаре обраде, а ненастањена места попуне пресељеницима.⁴³

Крајишници су се радо бавили трговином, посебно преузимањем соли из „дарских“ стоваришта. Комисија се залагала за увођење веће дисциплине међу хајдучима који су, иначе, добијали једну трећину од контрабанде. Комисија је скренула пажњу на чињеницу да хајдучи, заједно са својом дружином, заобилазе царинарницу, подваљују стражарима по чардацима, врше договорене утаје и сл. Из тог разлога би требало забранити трговање, те би онда хајдучи на стражи боље надзирали промет на државној граници са Турском. У том случају би порасла пореска снага једино ако би се дозволила трговина војнику на стражи, а не хајдучима, јер је хајдучима „додељено толико земљишта да се с мало уложеног труда могу сасвим исхранити. Али, вероватно је управо та навика нације да се бави трговином разлог што тако много лепог додељеног им земљишта остаје пусто и није обрађено“.⁴⁴

Комисија је настојала да својим предлозима потпомогне и решавање размештаја здравствених установа. Неке од њих помињу се у познатом нам извештају капетана Декрега о распореду Српске националне милиције у 1725. години. Ти исти контумаци и лазарети спомињу се и у извештају Комисије из 1728/29. године. У свом писму Дворском ратном савету у Бечу, средином јануара 1729. године, принц Виртемберг и Јохан Јакоб Терлихскрон хвале Комисију која се потрудила да опише стање контумаца (карантин — Contumaz-Häuser) у Црној Бари и Чачку. Комисија је предложила да се контумац у Чачку укине, или, пак, да се заједно са контумцем у Црној Бари премести још ближе државној граници према Турској. У Параћину се зграда контумаца налазила код прве пограничне стра-

⁴² НКФА, Fasz. rote N° 99: Notitia status Regni Serviae, fol. 47; Langer, Serbien, 218, 220, 244; Д. Павловић, *Административна и црквена политика*, 114; Исти, *Финансије и привреда*, 33, 35; др М. Костић, *Станиша Марковић - Млатишума, оборкапетан крагујевачки 1664—1741*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIX, Скопље, 1938, 174—176.

⁴³ С. Пецињачки, *Подаци о уређењу*, 175, 184.

⁴⁴ Исти, 154—157, 174, 183.

жарнице. То питање је требало што пре решити због промета и због заразних болести које би се могле појавити, те би, свакако, контумаци као установе за изолацију болесних особа и окупљених роба морали бити спремни за вршење својих задатака. Другу врсту пограничних здравствених установа представљали су лазарети или болнице за оболеле од заразних болести, односно — то су биле просторије за издвајање оних који би могли пренети из Турске неку од заразних болести. Предност тим здравственим установама треба дати и зато што „промет захтева да се особама које пристижу у контумац прибави издржавање по потреби“. На сат удаљености од Црне Баре налазио се код трећег чардака нови лазарет, (на прелазу преко Дрине). Код лазарета у Параћину налазила се друга стражарница у Параћинском капетанату. Преко тога лазарета се обављао сав промет на друму Параћин — Београд.⁴⁵

Трећи део

УЧЕШЋЕ КРАЈИШНИКА У ОДБРАНИ ПРИВИЛЕГИЈАЛНИХ ПРАВА И ДУХОВНОГ ЈЕДИНСТВА

1. Проширење привилегија на новоосвојене области

Аустријски цар Карло VI (као угарски краљ: Карло III 1711—1740) потврдио је 10. септембра 1718. године београдског митрополита Мојсија Петровића (1713—1730) у његовом дотадашњем достојанству и признао аутокефалност Београдске митрополије. Њему је дозвољено да и убудуће обавља све црквене и верске дужности у Митрополији и да сва права, уредбе, привилегије, слободе и повластице, дате српском народу пре освојења Србије, користи у другим областима и покрајинама. Сва дотадашња привилегијална права која је уживао српски народ који је живео изван Србије, проширена су и на Србију која је припала Аустрији на основу мировних уговора у Пожаревцу 1718. године. То исто важило је и за Тамишки Банат. Нешто касније, цар Карло је посебном дипломом ставио Тамишки Банат (1720) и Малу Влашку (1727) или Олтенију под управу београдске митрополије. Том дипломом су, дакле, раније добијене привилегије проширене и на те покрајине.

Проширење привилегијалних права на области стечене мировним уговором у Пожаревцу значило је да српски народ у тим покрајинама чини *de facto* јединствену народну целину (*corpus nationis*) са осталим Србима у Угарској, Хрватској, Славонији, Срему и другде и да је београдски митрополит духовни старешина и православних Румуна у Хабсбуршкој Монархији и њеним наследним земљама. То, међутим, Аустрија није хтела никако да призна *de iure*. Аустријски дикастеријум уложио је доста труда да разбије то је-

⁴⁵ Исти, 154, 157; Исти, *Распоред домаће милиције*, 41, 48, 53.

динствено радно тело (corpus nationis), јер се прибојавала да би српски народ, ослањајући се на своја привилегијална права, могао да постане једнога дана „држава у држави (Staat im Staate).“⁴⁶

Нов елеменат у борби за одбрану привилегијалних права чинила је пробудена тежња за духовним јединством српског народа у Угарској, Хрватској, Славонији, Срему и Србији, која је иначе дошла до пуног израза крајем XVII столећа. У суштини то је била стална и упорна политичка борба која се, према условима времена, изражавала на посебан начин и у зависности од друштвено-политичког стања — с крајњим циљем да се учврсти правни положај српског народа у апсолутистичко-феудалној Хабсбуршкој Монархији. Истовремено, борба за одбрану привилегијалних права представљала је у тадашњим условима једини могућ начин борбе српског народа за обезбеђење минимума политичких, привредно-финансијских и верских права.

Митрополит Мојсије Петровић, заједно са народом, одлучно се успротивио политици подвајања и разједињавања српског „национа“. На тај начин је осећање јединствене народне заједнице с обеју страна Саве и Дунава однело победу на народно-црквеном сабору, одржаном од 7. до 18. фебруара 1726. године у Сремским Карловцима, на коме је постигнуто стварно уједињење Београдске и Карловачке митрополије.

Тој и таквој победи допринели су, поред других изасланика на сабору, и изасланици Војне крајине у Србији: оберкапетан Вук Исаковић са седиштем капетаната у Црној Бари, и капетан Јевта Витковић — са седиштем капетаната у Ваљеву.⁴⁷

2. Крајњишници против сужавања привилегија

Међутим, постајали су све уочљивији подстицаји за сужавање привилегијалних права који су долазили од стране Дворског ратног савета и Дворске коморе у Бечу. Привилегије су „протумачене“ са две деклараторије и два рескрипта.

Прва деклараторија, објављена 12. априла 1727. године, намењена Београдској администрацији у Србији и Земаљској администрацији у Банату, изазвала је велико незадовољство у народу. У њој се први пут сужавају привилегије у корист државне власти и римокатоличке цркве. Народ је отворено почео осуђивати митрополита Мојсија Петровића као сукривца за ограничавање привилегија. Са скупа, одржаног јуна 1727. године у Сремским Карловцима, коме је

⁴⁶ Јох. Швикер, *Сједињење српских митрополија Београда и Карловаца у 1731. години* — Превод П. М. Спасића у Веснику Српске цркве за 1894, 23—30, 137—138, из: Archiv für Österreichische Geschichte, LIII Band: Die Vereinigung der serbischen Metropolen von Belgrad und Carlowitz im Jahre 1731; Исти, Politische Geschichte der Serben in Ungarn, Budapest, 1880, 56.

⁴⁷ Г. Витковић, Извештај проф. Гаврила Витковића о резултатима свога научног истраживања и пробирања грађе за историју српских пресељеника у средњој Угарској, Летопис Матице српске, Нови Сад, 1872, књ. 113, 178; С. Пецињачки, *Распоред домаће милиције*, 41, 44—45.

присуствовало стотинак особа, међу којима и неки официри Српске националне милиције у Србији, владике, кнезови из неколико већих места — упућено је из Сремских Карловаца 7. јуна 1727. године протестно „свенародно писмо“ „славеносерпскога“ народа митрополиту Мојсију. Тим писмом се побија девет тачака које се односе на скраћење привилегија и устаје против њиховог ограничавања. Међу потписницима тог „свенародног писма“ налазе се „у име сви војновствени от Сервије“ Вук Исаковић, „оберкапетан од Црне Баре“, а у име, пак, свештенства „по гражданских шанцах, варошах и селех“, као и у име мирског сословиа на чело вожди војновски со васеми војновственим и поместни коморски васех вароша и селех бирови, ешкүти, трговци, занатлије, орачи, копачи и васцели расцијански народ от великаго д малаго“ — захтева се од митрополита Мојсија да не прима сүжене и окрњене привилегије, нити да их шаље у народ, јер га, иначе, неће признати за свога поглавара. Том приликом је састављена молба цару Карлу VI да се српске привилегије сачувају неокрњене. Ту молбу су потписали, поред других, Вук Исаковић — оберкапетан Црнобарског капетаната, и Иван Продановић — капетан Прњаворског капетаната.⁴⁸

Цар Карло VI је, ипак, поново ограничио српске привилегије Рескриптом од 1729. године. Народно-црквени сабор, одржан по новом календару од 1. до 7. јуна (по ст. од 21—27. маја) 1730. године у Београду, закључио је да у Беч отпутују са митрополитом Мојсијем посланици војног и грађанског реда, и то: по „један оберкапетан из Потиске, из Поморишке и један из Србијанске границе, тако исто и од сваке области, као: Угарске, Славоније, Србије, Рватске и Темишварског Баната од стране протих један посланик који ће закључке и просбе, што ји је народ на овом сабору донео, Цару предложити; а дозволу за то закључише молбеницом заискати“.⁴⁹ Имена крајишника изасланика не наводе се појединачно, али се зна да је из Србије један од њих био Вук Исаковић.⁵⁰ Поменути народноцрквени сабор, одржан у Београду 1730. године, одбацио је посебним меморандумом Другу деклараторију од 13. априла 1729. године и замолио цара Карла VI да остави српски народ „при њиховим дотадашњим привилегијама и слободама“.

Изненадна смрт митрополита Мојсија Петровића, јула месеца 1730. (по ст.), омела је изасланство сабора да отпутује у Беч. Оно је тамо стигло тек после неколико месеци и уручило цару споменути меморандум. На основу тог меморандума аустријски двор је одобрио сазивање народноцрквеног изборног сабора за 26. фебруар

⁴⁸ Лим. Руварац, *Два прилога из године 1727. за повесницу српског народа*, Летопис Матице српске, књ. 123, Нови Сад, 1880, 100—101; Исто, *Мојсије Петровић, митрополит београдски*, Споменик СКА, XXXIV, Београд, 1898, 119—120; др Ст. Симеоновић Чокић, *Српске привилегије*, Војводина II, Нови Сад, 1940, 65.

⁴⁹ Рајковић, *Српски народни сабор месеца маја 1730. у Београду*, 302.

⁵⁰ Исто, 302, 308—309; Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, Збирка друга, Гласник Српског ученог друштва, IV, Београд 1873, 3946, 54; М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, Прилози за историју митрополитства му 1731—1737, прештампано из Летописа Матице српске, књ. 199, Нови Сад, 1900, 7, 11, 16—17.

1731. године у Сремским Карловцима. Тај сабор је изабрао дотадашњег арадског епископа Вићентија Јовановића (1731—1737) „за карловачког, београдског и оних осталих новозадобијених области“.⁵¹

Премда је стварно признао сједињење двеју српских митрополија, београдске и карловачке, цар Карло VI остао је непопустљив у својој политици даљег сужавања привилегијалних права српског народа. Објашњавајући или Изјаснителни рескрипт од 16. фебруара 1732. године није се разликовао од Друге деклараторије ни по духу ни по садржини. Напротив! Он је унео у народ клицу новог немира, јер се односио, поред осталог, с а м о на Србију и Тамишки Банат, а не и на остале покрајине у којима је живео српски народ.⁵² Нови митрополит је у своме образложењу о потреби сазивања новог народног сабора нагласио да у њему треба да учествује „целокупни народ који се налази у оним наследним земљама које припадају краљевини Угарској.“ На тај сабор, одржан од 31. октобра до 4. новембра 1732. године (по ст.) у Београду, стигли су изабрани посланици са овлашћењем да „они сами све учине што је потребно за обновљење привилегија“, да „остану при истинском чувању привилегија“. Посланици су замолили цара акламацијом да повуче Објашњавајући рескрипт као штетан за народ, који треба да остане „при досадашњем савршеном уживању привилегија“. Сабор је изабрао својих једанаест чланова да отпутују у Беч са тим саборским закључцима. Међу њима су се налазили и официри Војне крајине: Вук Исаковић, „Краини сервиски обр'капетан“ и „обр'капетан от Сервије“; Јосиф Монастирлија, „капетан от Краини посавски“; „обр'капетан Васа Булинац Краини Потискија“ и „Мишко, капетан Поморишког...“⁵³

У вези са путовањем у Беч посланици су одржали од 10. до 12. децембра 1733. године у Београду договор на коме је решено питање трошкова путовања и боравка ради отклањања и опозивања Деклараторије (1727) и Рескрипта (1729, 1732), као и ради подношења жалбе (gravamina) на неправде учињене српском народу.⁵⁴ Импазантно посланство сабора од једанаест чланова допутовало је у Беч тек почетком 1734. године — са задатком да затражи од Двора опозивање обеју деклараторија (1727, 1729). Собом су понели одговор сабора на Рескрипт од 16. фебруара 1732. године. Принц Евгеније је примио изасланство и обећао да ће се заузети за српску

⁵¹ Руварац, *Два прилога из године 1727*, књ. 123, 108, 112 и књ. 124, 113—116; Швикер, *Сједињење српских митрополија*, 350—352, 362—365, 420—421, 427, 432, 434—435, 834—837; Исти, *Politische Geschichte der Serben*, 54—72; Д. Павловић, *Административна и црквена политика*, 188; Рајковић, *Српски народни сабор*, 294; др Рад. М. Грујић, *Тужбе Срба из Хрватске и других крајева са сабора у Београду 1730. на представника аустројске државне власти*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. II, Нови Сад, 1929, 408, 410.

⁵² Швикер, *Сједињење српских митрополија*, 524.

⁵³ Исто, 524; Исти, *Politische Geschichte*, 54 и ту наведену литературу о привилегијама; Симеоновић Чокић, *Привилегије*, 63; Дим. Руварац, *Договор и закључак српских народних старешина и првака у Београду 1733*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 72, Београд, 1891, 201, 204.

⁵⁴ Руварац, *Договор и закључак*, 201, 210; Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, 52, 57; Податке о Вуку Исаковићу скупио је на једно место др Д. Ј. Поповић, *Војна граница*, Војводина II, Нови Сад, 1940, 338—340.

ствар. Међутим, Рескриптом од 21. септембра 1734. године цар је попустио само утолико што је искључио фискус из деобе заоставштина српских епископа.

Објављивање споменутог Рескрипта изазвало је у народу велику узбуну. Београђани су на скупу 6/17. октобра 1734. године осудили митрополита Викентија зато што је примио Рескрипт. Учесници скупа су му ставили до знања да га не сме објавити, јер би то могло изазвати немире. У касну јесен 1734. године митрополит Викентије је отпутовао у Беч, где је успео да цар Карло VI изда преко Угарског краљевског намесништва Заштитно писмо од 7/18. маја 1735. године (*Continuatorio-protectorium Decretum privilegiorum*) које је у садржајном погледу слично заштитној дипломи од 10. априла 1715. године коју је прихватио народноцрквени сабор у Београду.⁵⁵

Поменути Заштитним писмом цар је у ствари одговорио на осмогодишњу борбу српског народа против Декларације (1727), те је унеколико изишао у сусрет српским захтевима: Заштитним писмом дозвољено је српском народу да се жали, законитим нижим и вишим властима, па и самом цару, Дворском ратном савету, Дворској комори, Угарској дворској канцеларији и Угарском намесничком већу на све повреде права и привилегија. Наследно право архиепископа на заоставштину епископа и право кадунитета су ограничени обавезом да се таква имања морају употребити за верске задужбине (*in pias causas*) и да се извештај о томе мора поднети владару.⁵⁶

Народноцрквени сабор у Сремским Карловцима, одржан 20. јула 1735. године, извршио је анализу Заштитног писма, затражио је укидање самовласног разрезавања пореза и експлоатисање народа које врше спахије; затим, затражено је доношење бољег урбара, оснивање народне благајне и др. У раду Сабора учествовала су стотину и два депутата: „Четрнаест милитараца“ тј. крајишника; педесет из грађанског реда и тридесет и осам од стране вишег и нижег свештенства мирског и монашког реда. Један од депутата из Војне Крајине у Србији био је капетан Јефта Витковић из Ваљева, односно из Ваљевског капетаната. Даље, Сабор је 8. августа изабрао „благороднога господина Вука Исаковића, Краини сервиски обершт-вохтмајстора“ (коњичког мајора); владика костајничко-зринопољског Стефана Љубибратића (1728—1738) и хаџи-Гаврила Рашковића, кнеза београдског, да заједно са народним секретаром Јованом Матулом (*Matolay*) „у име српског народа заступају и бране народне интересе, чине представке и одговоре на питања која се

⁵⁵ Руварац, *Договор и закључак*, 201; Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, 57—58, 72, 179—180; Павловић, *Административна и црквена политика*, 194; Симеоновић Чокић, *Привилегије*, 66—68; Поповић-Богдановић, *Грађа*, 383; Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, 187—188; Швикер, *Сједињење српских митрополија*, 631; Дим. Руварац, *Протокол о пленипотенција свјашчених и мирских депутиртов что на сабор прихотили љета 1735. јулија 20 от свих епархија*, *Летопис Матице српске*, књ. 165, св. прва, Нови Сад, 1891, 22.

⁵⁶ Швикер, *Сједињење српских митрополија*, 631; Симеоновић-Чокић, *Привилегије*, 67.

тичу српског народа“. На Сабору је објављено устројство Српске хусарске (коњичке) регименте. Коњички мајор Вук Исаковић је једногласно изабран за обриста (пуковника) те регименте. Сабор је ставио Исаковићу у дужност да отпутује у Беч и да се препоручи цару. Иначе, Исаковић се потписао четврти по реду на окружници којом је Сабор тражио новчану помоћ ради набавке војне опреме за тај „Илирско-расцијански хусарски полк“.⁵⁷

3. Економско-социјална кретања

На основу расположиве грађе није могуће у целини сагледати имовинску снагу, као и друштвено имовинско раслојавање сеоског и варошког становништва, крајишника и коморских поданика. Што се тиче Војне крајине у Србији, извесно је да су капетани, обер-капетани и други официри Српске националне милиције заузимали одређено место на лествици имовинског и друштвеног раслојавања српског народа у Србији под аустријском влашћу.

Припадници те Милиције добијали су уз компанију, односно капетанат, одређену количину плодне земље, пашњака и ливада — као награду за своју крајишку службу. Поред тога, они су, слично имућнијем делу становништва, закупљивали, арендирани оранице и друге врсте земљишта. Пошто Аустрија није увела у Србији ни феудално друштвено уређење, нити феудалну државну управу, то су сви десеци и аренде — које су, иначе, убирали феудалци — припали држави као феудалцу. Приходе је у име државе убирала Дворска комора у Бечу преко свог коморског чиновништва, пошто је она била тадашња највиша институција за финансијске послове у држави. Коморски поданици, за разлику од крајишника, давали су тзв. камералне дације, које су сачињавале царине, десеци од разних пољопривредних и других производа — крупније и ситније стоке, живине и сл. Све камералне дације давале су у новцу, изузев десетка у житу који је даван у природи. У коморске приходе спадао је новац добијен од закупа превоза водом, разних трошаринских такса, као што су продаја соли из „дарских“ стоваришта, тридесетина и друге.⁵⁸

Убирање прихода издавано је у закуп или аренду оним арендаторима који су државном фиску (благајни) унапред исплаћивали предујам на целу разрезану своту. Капетани Српске националне милиције: Вук Исаковић из Црне Баре, Иван Метановић из Прњавора, Јефта Витковић из Ваљева и Алекса Писовић из Чачка држали су у аренду десетке шабачког, ваљевског и палешког дистрикта. Аренда је износила 2500 форинти.⁵⁹ Извесно је да су они, посредно и непосредно, наплаћивали веће своте од оне која је разрезана. Иначе, било је и других облика експлоатације. Тодор Продановић, капетан

⁵⁷ Руварац, *Протокол о пленитотенција*, 22—23, 26, 31.

⁵⁸ НКФА, *Siebenbürgischen Akten, Serbien, Fasz. rote N° 99, fol. 50—51; Павловић, Финансије и привреда*, 44—45.

⁵⁹ Павловић, *Финансије и привреда*, 56.

у Пожаревцу, спомиње се у изворима као „прави бич земље“, јер је наметао прекомерне терете.

Повећање контрибуције са 25.364 на 54.100 форинти и десетка у 1719. години, затим кулучење, уконачавање војске, разна насиља, пљачке и убиства — све је то проузроковало велико незадовољство сеоског становништва у целој Србији, посебно у голубачкој, крајинској и кучајнској нахији (дистрикту) у североисточној Србији, где је дошло и до метежа. Народ је кривио финансијске чиновнике, кнезове, оберкнезове, капетане и оберкапетане Војне крајине због насиља, пљачке, крађе и осталог. Неродна 1719. година и повећана експлоатација довеле су средином марта 1720. године до побуне четири до пет стотина сељака искупљених у Ваљево који су напали представнике власти. Та мала сељачка побуна је брзо угушена, али привредни и друштвени узроци народног незадовољства нису ни касније отклоњени.⁶⁰ То се види из народних жалби, односно молби које су подношене народно црквеним саборима. На једном од њих, одржаном маја 1730. године, постављено је питање: зашто капетани и оберкнезови узимају чизме за девојачку удају? Сабор је одлучио да се то до тада укине и тога „коначно да не буде“.⁶¹

4. Из унутрашњег живота

Унутрашњи живот у Војној Крајини није се битније разликовао од живота ван ње, у коморском делу. У вези са релативно ниским степеном развијености моралне свести у народу дешавали су се и случајеви који су по мишљењу сувременика били за осуду. Стефан Стојков, ексарх Ваљевске епархије, извештава 1731. године о многим „безаконјима“ у народу која се сведе на разводе брака, на женидбе женама поред њихових живих мужева и слично. Занимљиво је да су аустријске власти и кнезови штитили браколомнике. Народ је трпео и многа „инаја (друга) безаконија римских господствујућих“. Многи капетани, оберкапетани, оберкнезови и кнезови мешали су се у црквене послове.⁶²

Међутим, поред мешања у црквене послове у негативном смислу речи, треба поменути и правилан однос крајишника према сво-

⁶⁰ Langer, Serbien, 241, и Павловић, *Финансије и привреда*, 42 — наводе неједнаке цифре о висини контрибуције, јер нису користили исте изворе. Лангер је користио оне изворе који се чувају у свежњу Коморског и Финансијског архива у Бечу под називом Festungsbau zu Belgrad und Temeschwar, а Павловић их је узео из дворског књиговодства Hofbuchhalterei-а према рачунима и предлозима Администрације; др Д. Пантелић, *Једна сељачка буна у окупираној Србији 1720*, Историјски часопис, орган Историјског института САН, књ. V (1954—1955), Београд, 1955, 43—52.

⁶¹ НКФА, *Siebenbürgischen Akten, Serbien, Fasz. rote No 99, fol. 50*; Рајковић, *Српски народни сабор*, књ. 113, Нови Сад, 1872, 307.

⁶² Рад. М. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718—1739)*, Споменик СКА, LII, Београд, 1906, 106; Исти: *Брачни нереди из прве половине 18. века*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. I, св. 1, Нови Сад, 1928, 123; Дим. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, Споменик СКА, XLII, Београд, 1905, 171—181, 115—123.

јој цркви. То је у условима стране власти била значајна појава и чињеница. Крајишници се, наиме, појављују као ктитори. Приликом визитације ексархата пожаревачког Београдске митрополије 1734. и 1735. године, ексарх Јован Михаиловић поставио је, с допуштењем митрополита Вићентија Јовановића, хаднаћа Радосава Арнаутина из Горње Мутнице (код Параћина) за (е) питропа, а за ктитора — помоћника „господара“ Илију, барјактара мутничког. Ктитори су обећали да ће „цркву украсити и вишују подигнути“. Ексарха су једино замолили да их митрополит Вићентије потврди као ктиторе.⁶³ Народном-црквени сабор у Београду од 1. до 7. јуна (по ст. од 21—27. маја) 1730. године донео је одредбе против многоженства, уредбу о црквеној дисциплини, забрањена је отмица, одржавање богатих даћа и др.⁶⁴

Четврти део

УДЕО КРАЈИШНИКА У ТРЕЋЕМ АУСТРО-ТУРСКОМ РАТУ 1737—1739. ГОДИНЕ

1. Ратовање у 1737. години

Рат између савезничких сила Аустрије и Русије, с једне, и Османског Царства (Турске), с друге стране (1736—1739. године) чини, посматрано са становишта решавања Источног питања, само једну карику у ланцу многих покушаја да се Турска ратовима истисне из Европе. У томе је Аустрија имала великих успеха и стекла је велику предност у том погледу. Она је после шеснаестогодишњег „бечког“ рата (1683—1699) задобила од Турске карловачким мировним уговором целу Угарску (осим Баната), Ердељ, Славонију, један део Срема, Лик и Крбаву. Тиме је ступила у ред великих европских сила. Аустрија је, затим, стекла нове територијалне тековине у савезу са Млетачком Републиком против Турске (1716—1718). Тада је мировним уговором у Пожаревцу задобила, поред других области северну Србију и Малу Влашку (или Олтенију) до реке Алуте (Олте). Освајањем северне Србије створени су главни услови за оснивање Војне Крајине на њеном подручју. То су била последња и највећа територијална проширења Аустрије на Балкану. Новоосвојену територију у Србији требало је учврстити и обезбедити путем оснивања нове Војне Крајине, која ће се уклопити у погранични систем одбране којим се Аустрија већ раније била окружила. Трећи рат Аустрије против Турске у савезу са Русијом (1736—1739. године) представља велику и веома неповољну прекретницу за Аустрију, пошто је она

⁶³ Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, 115, 123.

⁶⁴ Рајковић, *Српски народни сабор*, 294; Павловић, *Административна и црквена политика*, 188; Швикер, *Сједињење српских митрополија*, 362—365, 420—421, 427, 432, 434—435; Грујић, *Тужбе Срба из Хрватске*, 408, 410; Руварац, *Два прилога*, 108—112.

тада Београдским мировним уговором изгубила и северну Србију и Малу Влашку. Губитком Србије биће запечаћена и судбина Војне крајине у њој. Неуспели мировни конгрес у Немирову показао је велик и сигуран наговештај немоћи Аустрије да се и даље успешно бори против Турске.⁶⁵

Аустрија је са Русијом обновила ратни савез 1726. године, а рат против Турске закључен је 9. јануара 1737. године посебном офанзивном конвенцијом.⁶⁶ Аустрија је својим офанзивним планом од 6. августа 1736. године предвидела продор на Балканско полуострво преко Србије с циљем да од Турске освоји Босну и Херцеговину, Албанију до ушћа Дрима с једне стране, а с друге стране — да освоји турске трибутарне кнежевине Влашку до Браиле и Молдавију до реке Прут, које је, иначе, Русија захтевала за себе на конгресу у Немирову.⁶⁷

У складу са својим освајачким циљевима на Балканском полуострву, Аустрија је у рано пролеће 1737. године, пре формалне објаве рата Турској (6. јун), успешно завршила тајне преговоре о устанку српског народа у Србији под турском влашћу и римокатоличког албанског племена Климената у Шпаји, у Малесији. Преговори су вођени са пећким патријархом Арсенијем IV Јовановичем Шакабандом (1726—1737), који је већ успоставио везе са ћесаревцима одмах после освајања Београда. Почетком марта 1737. године одржан је тајни састанак патријарха Арсенија IV са црквеним и народним старешинама, на коме је одлучено да се дигне устанак. Са том одлуком упознат је тадашњи командант Београда, генерал Марули. Њему је преко једног учесника тајног састанка поручено да аустријска војска не треба, због брдовитог терена, да удари на Нови Пазар, него на Сталаћ, Крушевац, Прокупље и Куршумлију, те да путевима у долини Мораве и Лаба избије на Косово.⁶⁸ Марули је известио Дворски ратни савет у Бечу да је српски народ спреман да се дигне на устанак и да ћесарској војсци даје храну. Имајући то у виду, Дворски ратни савет је одобрио акцију и о томе обавестио патријарха Арсенија IV писмом од 10. априла 1737. године, које му је пре-

⁶⁵ О конгресу у Немирову: Dr R. L. Veselinović, Comments на расправни текст Карла А. Ројдера (Roeder, Jr), Futile Peacemaking: Austria and the Congress of Nemirov (1737), Austrian History Yearbook, Volume XII—XIII (1976—1977), Rice University, Houston, Texas, 1978, 107—111.

⁶⁶ N. Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach der Quellen dargestellt, Vierter Band (bis 1774), Gotha, 1911, 426—427; Joh. von Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, gossentheils bisher unbenützten Handschriften und Archiven, zweite verbesserte Ausgabe, Vierter Band: Vom Carlöwiczer Frieden bis zum Frieden von Kainardsche 1699—1774, Pest, 1836, IV, 328.

⁶⁷ Veselinović, Comments, 110.

⁶⁸ KA, Alten Feldakten, 1737, VII, 56, 65, 90; Kurze Geschichte der Kriege zwischen dem Haus Österreich und der Ottomanische Pforte vom Jahre 1529 bis auf das Jahre 1739, Wien, 1788, 201; Hammer, Geschichte, IV Bd, 335; др М. Костић, Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737—1739. и сеобе у Угарску, Гласник Скопског научног друштва, књ. VII—VIII, Скопје 1930, 20—212. Упореди: Joh. Langer, Nord-Albanien und der Herzegovina Unterwerfungs-Anerbten an Österreich 1717—1739, aus dem Archive für Österreichische Geschichte, LXII Band I Hälfte, Wien, 1880, 29—37.

дато у српском преводу (in Illyricum translatis worden).⁶⁹ Имајући у виду спремност српског народа за устанак, цар Карло VI је објавио 15. јуна 1737. године у Лаксенбургу позив на борбу против Турака, наглашавајући да ратује у савезу са Русијом против заједничког непријатеља. Устаницима је обећао своју заштиту, слободу вероисповести и друге повластице. Међутим, бекством скопског надбискупа Михаила и Суме у Аустрију смањене су наде да ће се Клименти у Шпаји, у Малесији, дићи на устанак, као и њихови саплеменици на Пештеру међу којима је деловао рашки митрополт Јефтимије Дамјановић. Дворски ратни савет наредио је пуковину Шнеперу у Јагосци да их и он тајно подбуди и придобија за устанак.

Митрополит Јефтимије је то, свакако, чинио преко неких наших људи родом из брдских крајева. Један од тих људи био је Радич Рагетић, харамбаша Витановачког капетаната (компаније), у чијем саставу се налазило осам села и девет чардака (Карановце, Букошело (?), Стубел, Витановце, Лозна, Дербенграбовац, Бобани, Медвећа и Ивање; прва три чардака користила је и чувала хајдучка стража Крагујевачког капетаната). Рагетић се, дакле, налазио под непосредном командом оберкапетана Станише Марковића-Млатишуме, па је, вероватно, Млатишума утицао на њега да однесе писма и да дигне на устанак осам српских племена у Брдима: Васојевиће са старим војводом Вуксаном Бојовићем, Братоножиће, Дрекаловиће са војводом Радоњом Петровићем; затим Пипере, Ровце, Бјелопавлиће, Пјешивце и Лутово (Лутовце). Радоња Петровић је, према изворима, био главар свих тих племена који у једном дану може дићи на оружје две хиљаде људи. Црногорско племе, највеће од свих поменутих племена, плаћало је Турцима 12.500 форинти главарине, односно — један гулден по глави. Старешина арнаутског (албанског) племена настањеног у Шпаји био је Биц-Вата Сталевић. Он је био најстарији војвода, те би њему требало написати позивно писмо на латинском или италијанском језику, а осталим племенима на српском језику (Diesem Vaivoda wäre nöthig latainisch oder Wallisch zu zuschreiben, denen übrigen aber Rätzisch). Рагетић се понудио да понесе писма пошто је био родом из брдских крајева јер се надао да ће помоћу тих писама подићи сва поменута племена против Турске и да би могао освојити све турске тврђаве у околини.⁷⁰

Предстојеће ратиште Аустрије у Србији, Босни и Влашкој подељено је на три ратне команде које су се налазиле под врховном командом херцега Фрање Стефана Лотариншког (потоњи римски цар Фрања I, 1745—1765):

— војсци под командом фелдмаршала Фридриха Хајнриха Секендорфа стављено је у задатак да освоји турски део Србије са Нишом и Видином;

⁶⁹ КА, Alten Feldakten, 1737, 11—25v, fol. 393; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 211 у напомени 54.

⁷⁰ КА, Alten Feldakten, 1737, 13 ad 203, fol. 397—397. Ксерокс копија тога писма преведеног на немачки језик налази се у писца ових редова; О Шпаји, односно, Шпањи у Бјелопавлићима види у П. Шобајића, *Бјелопавлићи-Пјешивци*, Српски етнографски зборник, XXVII, Београд, 1923, 174, 200, 202 итд.; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 211.

— војсци под командом принца Јосифа Фридриха Хилдбургхаузена, коју су сачињавале банске трупе под командом хрватског бана Јосифа Естерхазија и крајишници из Вараждинског и Карловачког генералата — стављено је у задатак да продру у Босну и

— војсци под командом генерала Оливијеа Валпаса стављено је у задатак да из Ердеља упадне у турске трибутарне кнежевине Влашку и Молдавску — да би олакшала и заштитила опсаду Видина.⁷¹

Херцег Фрања Стефан Лотариншки кренуо је са фелдмаршалом Секендорфом 30. јуна 1737. године из Београда — са војском од четрдесетак хиљада војника (26.000 пешака и 15.000 коњаника) и са још три хиљаде „тзв. Раца или Српске и Славонске милиције“ у три колоне, правцем Колари—Гроцка—Баточина—Јагодина—Равно (Буприја) — Параћин.⁷² У Јагодину су стигли 9. јула, а пет дана касније (14. јул) Порти је предата објава рата, после чега је аустријска војска код Параћина прешла аустро-турску државну границу и запутила се ка Нишугу. Фелдмаршал Секендорф је у своме логору код Параћина издао 19. јула прогласе на српском језику и позвао народне старешине да дођу у његов штаб по заштитна писма.

Истога дана Секендорф је наредио пуковнику Лентулусу да са две стотине драгонера, коњичком региментом Сплени и са хиљаду коњаника Српске националне милиције под командом оберкапетана Станише Марковића-Млатишуме — пређе преко понтонског моста на Морави који је, иначе, отела Српска национална милиција од Турака и да се упути ка Крушевцу. Напредовање ка Крушевцу заплашило је тамошње Турке, те су послали ћесаревцима двојицу својих јањичара да измоле слободан излазак из вароши и тврђаве заједно са женама, децом и имовином. То им је обећано.⁷³ У међувремену, оберкапетан Млатишума је освојио Крушевац. Том приликом је са својом милицијом уљачкао од Крушевљана велики број марве. По наредби пуковника Лентулуса, један део марве је враћен становништву, други део је послат Секендорфу, а трећи део је пуковник задржао за потребе војске под својом командом.⁷⁴

Оберкапетан Млатишума је требало да дигне на устанак Стари Влах. Пре поласка из Крушевца ка Новом Пазару (ради дизања устанка), оберкапетан Млатишума је упутио једно писмо из Крушевца 10. јула (по ст.) 1737. године патријарху Арсенију IV Јовановићу Шакабнди (1726—1737) и старовлашком кнезу Атанасију Раш-

⁷¹ Hammer, Geschichte, IV, 335; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 200—212. О Климентима види: R. L. Veselinović, Die »Albaner« und »Klimenten« in den österreichischen Quellen zu Ende des 17. Jahrhunderts, *Historisch-geographische und ethnographische Abhandlung. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 13. Band, Wien, 1960, 195—230; Упореди: Langer, *Nord-Albanien und der Herzegowina*, 29—37.

⁷² M. le Samuel Comte de Schmettau, *Memoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739*, Francfort, 1786, 2; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 212, наводи податак из Т. Brlića, *Die Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten Österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien, 1854, на стр. 262 пренео је писање бечких новина *Wienerisches Diarium*-а од 13. јула 1737. о томе да је крајем јуна те године у Београду било сконцентрисано тридесет хиљада пешака и коњаника Српске националне милиције.

⁷³ Schmettau, *Memoires*, 18.

⁷⁴ Исто; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 214.

ковићу у Нову варош — са захтевом да кнез Атанасије дигне своје људе на устанак, да удари на Сјеницу у тренутку кад он, Млатишума, удари на Нови Пазар.⁷⁵ Пучковник Лентулус је одмарширао из Крушевца према Новом Пазару, који је заузео не наштавши Турке у њему. Крајем јула он је из Новог Пазара молио појачање у коњици и пешадији, па су му послате три стотине коњаника под командом потпучковника Пфеферскорна и још три стотине људи из Ражња (Ratschka), преко Сталаћа и Крушевца, где треба да се сретну са његовим одредом.⁷⁶

Патријарх Арсеније IV започео је припреме за устанак пре но што је примио Млатишумино писмо. Он се ослонио, с једне стране, на сагласност Дворског ратног савета у погледу устанка (од 10. априла 1737), а с друге стране — на Секендорфов проглас Србима издат у Параћину (19. јула 1737). Патријарх је послао у Секендорфов логор свога викара Евстратија и кнеза Стефана, а рашког митрополита Јефтимија Дамјановића послао је према Новом Пазару — ради подизања својих епархиота и римокатоличких Климената на Пештеру (Pesterszko). С њима је протерао Турке из Новог Пазара изгубивши у борби осамдесет људи, те је оберкапетан Млатишума могао да са Српском националном милицијом уђе 28. јула 1737. године у Нови Пазар и у његов шанац који су Турци испразнили. У град је ушао и старовлашки кнез Атанасије Рашковић са својих хиљаду и пет стотина устаника, као и два аустријска пучковника са својим корпусом. Тих дана Турци су се повукли из Трстеника, Карановца и Пожеге, а кнез Атанасије их је истерао из Нове Вароши.⁷⁷

Двадесет и четвртог јула у главни штаб фелдмаршала Секендорфа, у село Тешицу (близу Ниша) стигао је патријарх Арсеније IV са племенским првацима Брда, Шпаје и Малесије ради преговора о даљој борби. У Тешици су они пристали да се боре на страни Аустрије, под условом да им се пошаље у помоћ ћесарска војска коју је обећао фелдмаршал Секендорф — да ће упутити из Чачка у Сјеницу изван број својих војника с којим треба да се сједине и да у току јесени затворе Турцима пут у Босну. Да би то постигли, они треба да ударе на Турке у Новом Пазару, Рожају, Бијелом Пољу и Пећи, а затим у Баковици и Призрену.⁷⁸ Четири дана после преговора у Тешици Ниш се предао ћесаревцима. Након тог значајног успеха, Турци су ухватили једно писмо које је патријарх Арсеније IV предао оберкапетану Млатишуми да га овај понесе ћесаревцима. Срећом, патријарх је успео да се спасе и да ноћу, тајно, на коњу, побегне 27. јула (по ст.) са пратњом и родбином. Побегло је преко албанских станова, у Руговској планини, у Васојевиће, а одатле у

⁷⁵ Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, на стр. 213. објављено је то писмо. Објављено је и код Р. Л. Веселиновића, *Крушевац и Крушевљани у аустро-турским ратовима у XVII и XVIII веку*, у књизи — Крушевац кроз векове, Крушевац, 1972, 125.

⁷⁶ Schmettau, *Memoires*, 125—126.

⁷⁷ КА, *Alten Feldakten, 1737, 11—25v, fol. 393*; Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти*, Нови Сад, 1899, 5.

⁷⁸ *Alten Feldakten, 1737, 11 25v, fol. 393*; Ј. Рајић, *Историја разних словенских народа, нарочито Болгар, Хорватов и Србов, част четвртаја*, В. Вијење, 1795, 191—192; Јакшић, *О патријарху Арсенију IV*, 6.

Хас где се искупило седам хиљада устаника. Њима су се придружиле и муслимани из Плава и Гусиња.⁷⁹

Патријарх је пошао из Раса с побуњеним брђанским племенима према Новом Пазару. Устаници су попленили рожајски дистрикт; шест дана су чекали на три сата хода од самог Рожаја да им стигне обећана помоћ од фелдмаршала Секендорфа. По Лентулусовом захтеву Секендорф је упутио Новом Пазару у помоћ пет стотина војника и четири топа. Лентулус је имао тада на окупу око четири хиљаде бораца Српске националне милиције. Бесаревци су постигли мање успеха: предао им се шанац Бањска, југоисточно од Новог Пазара.⁸⁰ Два дана после предаје Бањске (23 август) стигао је патријарх Арсеније IV са три хиљаде Брђана пред Нови Пазар — да би помогао пуковнику Лентулусу и Српској националној милицији под командом оберкапетана Млатишуме. Устаници су одлучили да уђу у град двојица по двојица и да се ту одморе од напорног пута и бежаније. Али, изненада се пронео глас да су „наши војници и катани с капетаном Станишом отишли и оставили град ташт и пуст“, јер су се Турци приближавали. У страху, они су нагли одмах у бекство до манастира Студенице, где су стигли 14/24. августа. Одмах су одjahали преко високих планина и Мораве у Крагујевац, у коме се, иначе, налазило седиште Крагујевачког капетаната Млатишуме. После краћег одмора одjahали су из Крагујевца у Ниш.⁸¹

2. Повлачење аустријске војске из Србије. Прелазак Српске националне милиције из Србије у Срем

Слабост и неспособност аустријског командног кадра у рату током 1737. године дошла је до пуног изражаја на фронту у Босни и западној Србији. Бесаревци су продрли из Лике у Босну са четири војске под командом принца Јосифа Фридриха Хилдбургхаузена, али их је поразио енергични босански везир Али-паша Хећимовић код Бањалучке 24. јула (4. августа). Поражени Хилдбургхаузен је стигао 25. октобра са својим корпусом преко Раче у западну Србију, у шабачки логор.⁸²

На фронту у западној Србији бесаревци су, у јачини једног батаљона под командом потпуковника Валватора и хиљаду припадника Српске националне милиције под командом обрштера (пуковника) Вука Исаковића — у јулу 1737. године освојили шанац Лешницу (Losoniza, Лозница). У крвавом окршају изгинула је турска посада од педесетак људи, а међу припадницима Српске националне милиције погинуло је једанаест људи.⁸³

⁷⁹ Ил. Руварац, *Бегство патријарха Арсенија IV по опису његова протосинђела Паргенија*, Гласник Српског ученог друштва, XXIII, Београд, 1868, 252; Рајић, *Историја*, IV, 188—189, 192.

⁸⁰ KA, *Alten Feldakten*, 1737, 13, 203, fol. 397—397'; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 216.

⁸¹ KA, *Alten Feldakten*, 1737, 11 25v, fol. 393; Руварац, *Бегство патријарха Арсенија IV*, 252—253.

⁸² Schmettau, *Memoires*, 46, 100, 111.

⁸³ Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 213.

Победа над ђесаревицима код Бањалуке (4. августа) и пораз Пфеферкорна (5. августа) догодили су се само неколико дана пред почетак рада конференције у Немирову. Ратна срећа почела је напуштати ђесаревце и они су се морали повлачити из јужне и југозападне Србије. Аустријски ратни неуспеси у Србији утицаће на слабење положаја Аустрије на конгресу у Немирову. Порта је стекла предност, те је организовала отпор своје војске из правца Новог Пазара, реке Тимока и Ниша. Вешто испланирани турски концентрични напад приморао је пуковника Лентулуса да се са Српском националном милицијом повуче из Новог Пазара.

Увидевши да се ратна срећа окренула Турцима, мањи део Брџана и припадника римокатоличког племена Климената кренуо је ка северу за аустријском војском. Патријарх Арсеније IV је, видели смо у претходном излагању, са личном пратњом и преосталим устаницима, стигао из Новог Пазара, преко Студенице и Мораве, у Крагујевац, а одатле у Ниш. Уплашен вешћу да Турци крећу на Ниш, патријарх је са пратњом одјахао у Београд и ту стигао 16/27. септембра 1737. године.⁸⁴

Под притиском турске војске ђесаревци су морали напустити опсаду Видина, коме је, иначе, фелдмаршал Секендорф упутио доста војске из Ниша. Тиме је ослабио одбрану према Новом Пазару, Крушевцу и другим местима. Због пада Ниша у турске руке, 16. октобра 1737. године, из Крушевца су се морали повући пуковник Лентулус са својим одредом и оберкапетан Млатишума са Српском националном милицијом и другим устаницима.

Секендорф се почетком септембра 1737. године налазио са својим штабом у Топлици, код Крушевца, али се после освојења Ниша и он морао повући преко западне Србије ка Шапцу. То је учинио с намером да онемогући пребацивање турске војске из Босне преко Дрине у Србију и да, истовремено, обезбеди везу са Сремом. Да би се осигурао од изненадног турског напада из правца Ваљева, Секендорф је освојио Ужице (2. X), из кога је изишао турски гарнизон који се упутио ка Вишеграду. После два дана (4. X) Секендорф се повукао са војском из Ужица и преко Рудника кренуо ка Ваљеву, где је стигао 11. октобра и у њему се задржао и следећег дана. Десетак хиљада Турака напало је на аустријску војску у ваљевском теснацу, па пошто су опљачкали пртљаг, опустошили околину и повели собом три хиљаде заробљеника, принудили су Србе који су чували паланку да им се предаду и на тај начин су поново завладали Ваљевом.⁸⁵

Фелдмаршал Секендорф је стигао, преко Лознице, у Шабац 16. октобра и ту се улогорио. После два дана стигле су у шабачки логор и трупе генерала Филипија. Тога дана, 18. октобра, генерал-мајор Доксат де Морец (Doxat de Moretz) потписао је капитулацију Ниша, препустио га Турцима и повукао се у Београд. Из Босне је, преко Раче, стигао 25. октобра у шабачки логор поражени принц Хилдбург-

⁸⁴ Исто као напомена 81.

⁸⁵ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, 339; Веселиновић, *Шабац и шабачка нахија (дистрикт)*, 327—328.

хаузен са својим корпусом.⁸⁶ С обзиром на вести да се Турци спремају да нападну логор код Шапца, где се искупила сва аустријска војска — логор је утврђиван до 11. новембра. Због пораста водостаја реке Саве, целокупна аустријска војска је прешла из Србије у Срем преко новог моста на Сави, изграђеног између Шабачке тврђаве и Кленка. „Албанска“ милиција под командом пуковника Атанасија Рашковића прешла је у Срем првих месеци 1738. године. Она је бројала (1737/38. године) око 1500 људи родом из Прокупља, Сјенице и Нове Вароши. Ова милиција је касније размештена у новоосновану Сремску војну крајину. У то време много се становништва разбегло. Патријарх Арсеније се већ у писму фелдмаршалу Секендорфу, упућеном из Сремских Карловаца (14. новембра по ст. 4. нов. 1737), жалио на страдање многих хришћана, тј. Срба у околини Косова, Копаоника, Брвеника и Старог Влаха, да су многи сечени и одвођени у ропство са женама и децом. Пожаревац је опљачкан, Гроцка је напуштена, а Ваљево и Стублине су са целим дистриктом масакрирани.⁸⁷

Командни састав и бројно стање бивше србијанске и албанске милиције (die Kayserliche geweste Servische und Albanische National Miliz) у мају 1740. године знатно је измењен и у односу на раније изнете податке код Вујановића у овој радњи. Обе милиције су имале заједнички, јединствен штаб, који је сачињавало тринаест лица на челу са пуковником Атанасијем Рашковићем, коњичким мајором Вуком Исаковићем, оберкапетаном Станишом Марковићем-Млатишћу-мом, са коначаром, ађутантом и седам придодатих официра и подофицира.

Србијанском националном милицијом или Србијанском компанијом (Servianer Compagnie) командовао је Вук Исаковић уз помоћ Млатишћуме и дванаест капетана: Јован Поповић, Филип Вуичић, Трифун Исаковић, Антоније Цизер (Ciser), Михат Пантелијевић, Риста Петровић, Вулета Станојевић, Максим Продановић, Бураћ Исаковић, Богатић, Радосав Витановац и Херцег Равнер. У тренутку ревизије бројног стања њихова места су била упуражњена.

Албанском компанијом (Albaneser Compagnie) командовао је Атанасије Рашковић уз помоћ седам капетана: Фата (Вата) Ацић, Деда Дивић, Ника Дикић, Стефан Недељковић, Радосав Костић, Илија Сактијановић и Милко Јакобовић.

Ефективно бројно стање Србијанске националне милиције износило је 687 пешака (хајдука) и коњаника (хусара), а Албанске милиције 372 пешака (хајдука) и коњаника (хусара). Укупно је било 1059 људи, укључујући у тај број и командни кадар.⁸⁸

⁸⁶ Schmettau, Memoires, 46, 87—89, 100, 111.

⁸⁷ КА, Hofkriegsrath, 1741, Sept. 916, fol. 65; др С. Гавриловић, *О насељавању Српске милиције и Климената у Срему*, Историјски часопис САН, IX—X за 1959, Београд 1960, 249—258. О Српској националној милицији после преласка у Срем, 1737. и 1738. године, види: др С. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад, 1979, passim; Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских библиотека и архива*, Споменик, LIII, Сарајево, 1922, 61; Костић, *Устанак Срба и Арбанаса*, 228; Рајић, *Историја*, IV, 190—191; КА, Alte Feldakten, 1737, 11 25v, fol. 393'.

⁸⁸ КА, Hofkriegsrath, 1741, Sept. 916, fol. 65.

3. Страдање Београдског дистрикта и „све Крајине“ 1738. године

Преласком Српске националне милиције из Шапца преко Саве у Срем престала је њена даља ратна активност у Србији. Ратовање аустријске војске током 1738/39. године није могло поправити војну ситуацију. Турци су 1738. године успели да врате Рачу. Аустријски команданти придавали су том утврђењу велик значај, па су у њему почели да гомилају своје трупе, топове и пловне објекте, а пребацили су тамо и три батаљона крајишника из варајдинске Војне крајине, као и батаљон Рајденштајн.⁸⁹ Очајно стање Београђана у то време најбоље изражава Рус Петар Михаилов (ски), магистар Београдске школе. У земљи се — пише Михаилов — ужегла ватра немира, људи су се смели од Турчина, а митрополитска резиденција је запуштена. Турци су поробили и похарали „Сербију дистрикта белиградског и всју Крајину.“⁹⁰ Последња, пресудна година аустро-турског рата (1739) довела је до коначног исхода борби на штету Аустрије.

Главнина аустријске војске кренула се у марту из својих зимовника код Каменице, близу Петроварадина, а 27. јуна прешла је преко понтонског моста на Сави (код Савске капије Доњег града Београдске тврђаве) и улогорила се у две линије код села Мирјева. Одатле је одмарширала ка Винчи.⁹¹ Ратни савет је одлучио 22. јула да ова војска крене према Гроцкој у сусрет турској војсци, која је под командом великог везира стигла 23. јула у Смедерево и истога дана одмарширала према Гроцкој, код које је истог дана аустријска војска претрпела тежак пораз. Овај пораз аустријске војске одлучио је коначно судбину рата у корист Турске. Аустријска војска се повукла у нареду према Београду.⁹²

Велики везир Иваз Мехмед-паша опседао је Београд од 26. јула до 1. септембра 1739. године. У тренутку опсаде затекло се у Тврђави мноштво избеглица. Јован Рајић у својој Историји тврди да је аустријски командант града, Суков, дозволио избеглицама да се уклоне из града са покретном имовином тек на три дана пре но што су га Турци освојили. Избеглице су се у брзини спремили, укрцали у лађе, те Савом и Дунавом отпловили на разне стране. Међу избеглицама налазило се доста грађана из Београда и других места, из Босне и Влашке, затим приличан број оних крајишника који су се борили у саставу Српске националне милиције, као и три стотине породица римокатоличког албанског племена Климената, које су се најпре настаниле на Руднику и под Авалом, а потом се већина преселила у Срем.⁹³

⁸⁹ KA, Alten Feldakten, 1738, X, 6; XIII, 30, I, стр. 50—68, 47; X, 14—16, 19, 32, 37, 47, 54, 57, ad 58, XI 12, XIII 42, стр. 68—79, 39 ad 39, 40, VIII, 10.

⁹⁰ Др Рад. М. Грујић, *Српске школе (од 1718—1739. г.)*, Прилог културној историји српског народа, Београд, 1908, 147.

⁹¹ Schmettau, Memoires, 193—196.

⁹² Исти, 197—212. Опис битке код Гроцке, 23. јула 1739. године, види: Hammer, Geschichte, VII, 526—529.

⁹³ Рајић, *Историја*, IV, V Вијење, 1795, 198, 201; Јакшић, *О патријарху Арсенију IV*, 6.

На основу београдског мировног уговора од 18. септембра 1739. године Аустрија је вратила Турској Србију (којом је владала преко двадесет година), затим Малту Влашку, узан појас Босне поред Саве до Дубице и доње Уне (осим града Фурјана на Хрватској граници, Баната и доњег Срема, које је стекла по пожаревачком мировном уговору 1718. године).

Дунав и Сава постали су поново пограничне реке између двеју држава. Тако је нестало Војне крајине у Србији заједно са нестанком аустријске власти у њој. Већина крајишника распоређена је на службу у Посавској и Подунавској војној крајини у Хабсбуршкој монархији.

MILITARY CONFINES IN SERBIA 1718—1739

By the peace treaty of Požarevac (1718) the Habsburg Monarchy got the northern Serbia which was, until then, in the power of the Ottoman Empire. Immediately after the conquest of this province, Austria established there a permanent military line of defence along the new frontier between Austria and Turkey. The Military Confines in Serbia were based on the system of captaincy. There were fifteen of them in the beginning, but their number was increased later to nineteen. The cadre of commanding officers of the newly founded Serbian National Militia (**Servische National Miliz**) was composed of commanders of higher and subaltern ranks. They commanded the companies, made up of infantry soldiers or »haiduks« and of mounted soldiers of »hussars«. The Serbian National Militia was under the direct command of the oberkapetan Vuč Isaković. The captaincies were divided into four groups with oberkapetans at the head.

The officers of the Confines took part as elected people's deputies in the activities of the national-ecclesiastic assemblies with a view to defending the Serbian privileges. They distinguished themselves also in the Austro-Turkish war in the Balkans 1737—1739. But Austria was defeated in this war and had to retreat from Serbia, which was returned to Turkey by the peace treaty of Belgrade (1739). By the fixing of the Austro-Turkish State frontier on the Danube and the Save, the Military Confines in Serbia ceased to exist. The officers and soldiers of the Confines left Serbia and went over to Srem, where they were gradually included into the Austrian Military confines existing in this province.